

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Fakültə: SABAH qrupları

İxtisas: İqtisadiyyat

B U R A X I L I Ş İ Ş İ

***Mövzu: Xarici investisiyaların Azərbaycan iqtisadiyyatına
dolayı və birbaşa təsirləri***

Kurs: IV

Qrup: S2_İQT2

Tələbə: Əlili Aydan

Elmi rəhbər: Rzayev Rafael

Kafedra müdiri:

Bakı 2018

Mündəricat

GİRİŞ	3
--------------	----------

Fəsil 1. Xarici investisiya fəaliyyətinin nəzəri-konseptual əsasları.	5
--	----------

1.1. Xarici investisiya qoyuluşunun nəzəri-konseptual əsasları.	5
---	---

1.2. İnvestisiya mühiti və onu müəyyən edən amillər.	17
--	----

1.3. İnvestisiya siyasəti və onun elementləri.	24
--	----

Fəsil 2. Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyaların təsirləri.	31
---	-----------

2.1. Azərbaycanın neft sektorunda xarici investisiyaların rolu.	31
---	----

2.2. Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda xarici investisiyaların rolu.	42
---	----

2.3. Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb olunmasının perspektivləri.	59
--	----

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	73
----------------------------	-----------

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT SIYAHISI	76
---	-----------

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Çağdaş dünya iqtisadiyyatı xarici investisiyalarsız uğurla inkişaf əldə edə bilməz. Dünyanın bir çox ölkələri öz vəsaitlərini başqa ölkələrin iqtisadiyyatına fəal investisiya edərək, özləri üçün gəlir və mənfəət əldə edir və həmin ölkələrin müxtəlif sahələrində inkişafa nail olurlar.

Müasir dövr özünün qlobal həcminə, daşınan mənasına və əhəmiyyətinin mürəkkəbliyinə, iqtisadi hadisələrin çoxluğuna görə digər dövrlərdən əsaslı şəkildə fərqlənir. İqtisadi proseslərin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi, inkişaf sürəti bu sahəyə dinamik xarakter verir. Həqiqi dövrdə dövlətin milli iqtisadi və sosial inkişafı xarici amillər nəzərə alınmadan təcrid olunmuş halda həyata keçirilməsi qeyri-mümkündür və bu fakt tam ciddiliklə nəzərə alınmalıdır. Digər bir ifadə ilə, qapalı iqtisadi zonada dövlətin dünya təsərrüfatına inteqrasiya olunması artıq qlobal bir problemə çevrilmişdir. Milli dövlət məqsədlərinin birbaşa regional və qlobal məqsədlərdən asılılıq təşkil etməsi isə iqtisadi inteqrasiyanın vacibliyini vahid inkişaf modeli kimi əmələ gətirir. Resursların məhdud lakin onlara tələbatın durmadan artması və inkişafı cəmiyyəti xarici resursları cəlb etmə üsullarının axtarılmasını tələb edir. Onsuz əsas istehsal fondlarının yenilənməsi, geniş yenidən istehsalı və onunla bağlı olan rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalı, deməli, ölkənin davamlı inkişafı etməsinin və sosial-iqtisadi problemlərinin həlli imkansız deyildir. Dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya milli iqtisadiyyatın beynəlmiləşməsinin təməl şərtidir, o da özlüyündə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin təməlini qoyur. Ölkəmizdə iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb olunması təcrübəsinin inkişaf etməsinin və onun təhlilini həmçinin bu mühitin daha da sabitləşdirilməsini şərtləndirir.

Tədqiqatın məqsədi - Xarici investisiyaların Azərbaycan iqtisadiyyatına birbaşa və dolaylı təsirlərini araşdırmaq, eyni zamanda xarici investisiyaların cəlb edilməsi və təşviqi yollarını tədqiq etməklə müvafiq təkliflər verməkdir.

Tədqiqatın obyektı - Azərbaycanın neft və qeyri-neft bölməsində investisiya mühiti və onun canlanması istiqamətində dövlətin həyata keçirdiyi siyasət mexanizmləridir.

Tədqiqatın predmetini - Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiya qoyuluşlarının təsirləri, həmçinin xarici investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılması və təkmilləşdirilməsi imkanları təşkil edir.

Buraxılış işinin məqsədinə nail olmaq üçün tədqiqat işinin önündə aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- Xarici investisiya qoyuluşunun nəzəri-konseptual əsaslarının təhlili;
- Xarici investisiya qoyuluşunun tənzimlənməsinə aid nəzəri konsepsiyaların araşdırılması;
- Xarici investisiyaların milli iqtisadiyyatın inkişafında yeri və rolunun tədqiq edilməsi;
- Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiya qoyuluşunu təhlil etməklə onun inkişaf perspektivlərinin qiymətləndirilməsi.

İnformasiya mənbəyi kimi yerli və xarici alimlərin əsərləri, internet resursları, rəsmi dövlət orqanlarının saytlarından istifadə olunmuşdur.

Fəsil 1. Xarici investisiya fəaliyyətinin nəzəri-konseptual əsasları.

1.1. Xarici investisiya qoyuluşunun nəzəri-konseptual əsasları.

Beynəlxalq bazarlara çıxmağın müxtəlif yolları, istiqamətləri və metodları mövcuddur. Onların içində alternativ istiqamətlər də mövcuddur. Bu yolların ən çox istifadə olunan formaları əsasən aşağıdakılardır:

- ❖ məhsulların ixracı;
- ❖ mövcud və ya yeni istehsal sahələrinə kapital qoyuluşu;
- ❖ xarici qiymətli kağızların alınması;
- ❖ ticarət markalarının, lisenziya, patent və digər qeyri-material hüquqların alınması.

Xarici investisiyalardan o zaman bəhs etmək mümkündür ki, xaricdən gələn kapital ölkənin dövlət və ya özəl müəssisələrinin aktivlərinə qoyulmuş olsun. İntestisiyaların qoyulması obyektləri olaraq material aktivləri, maliyyə aktivləri və qeyri - material aktivləri təsnifləşdirilir.

Bunlardan başqa, birbaşa və portfel kapital anlayışları da geniş yayılmışdır. Adətən birbaşa xarici investisiya dedikdə, xarici investorlar tərəfindən istehsala investisiya qoyulması və idarəetmədə iştirakı və müəssisəyə nəzarəti təmin edən səhm paketinin alınması nəzərdə tutulur. Müəssisənin şəxsi kapitalının bir hissəsi olan xarici investisiyalar tikintidə mövcud müəssisələrin yenidən qurulmasında, yeni texnika ilə təchiz edilməsində və digər məqsədlərdə istifadə edilir. Əgər xarici investor müəssisənin səhmlərini yenidən satmaq məqsədilə alarsa, o zaman xarici portfel kapitallardan söhbət gedir. Bir sıra ölkələrin qanunvericiliyində birbaşa və portfel kapitallarını məhdudlaşdıran maddələr mövcuddur. Adətən, bu kimi məhdudiyyətlər daha çox xarici investorların müəssisənin nizamnamə kapitalının əsas hissəsinə sahib olmasının qarşısını almaq üçün tətbiq olunur. Birbaşa xarici kapitalların həyata keçirilməsində bir sıra metodlardan istifadə olunur. Bu metodların ən mühümləri aşağıdakılardır:

- ❖ xarici ölkədə yeni şirkətin açılması;

- ❖ xaricdəki mövcud şirkətlərin satın alınması;
- ❖ xarici şirkətlərin iştirakı ilə müştərək müəssisələrin yaradılması və həmçinin səhmlərin alınmasıdır.

Bəzən birbaşa xarici investisiya fəaliyyəti metodlarına françayzinqi də əlavə edirlər, amma digər hallarda françayzinqə ixracın bir növü kimi baxırlar. Portfel kapitalların əsas metodlarına aşağıdakılar aiddir:

- ❖ xarici ölkə bazarlarından qiymətli kağızların alınması;
- ❖ öz ölkələrində fəaliyyət göstərən xarici şirkətlərə aid qiymətli kağızların alınması;
- ❖ beynəlxalq kapital fondlarına sərmayə qoyulması.

Birbaşa xarici investisiyaların əhəmiyyəti onun xüsusiyyətləri və çatışmazlıqlarını, portfel kapitalları və ixrac məhsullarını müqayisə etməklə qiymətləndirirlər. İstənilən şirkət daima aşağıdakı prinsiplər üzrə qiymətləndirmə aparır: xaricdə istehsal təşkil etmək, oradan qiymətli kağızlar almaq, məhsulu ixrac etmək və s.

İqtisadi ədəbiyyatlarda birbaşa xarici investisiyaların səmərəliliyi mövzusunda 2 nəzəri baxış mövcuddur. Birinci nəzəri baxış ənənəvi daxili ticarət nəzəriyyəsi üçün xarakterikdir. Bu nəzəriyyələrin əsas müddəası belədir: birbaşa xarici kapitallar əmək məhsulunu artırır və kapitalın faydalılığını azaldır.

İkinci nəzəri baxış sənaye müəssisələri nəzəriyyəsi ilə əlaqədardır. Onun tərəfdarları birbaşa xarici investisiyaların birbaşa və daxili səmərəliliyinə müraciət edirlər. Bu halda belə bir sual ortaya qoyurlar: «Niyə şirkətlər kapital fəaliyyətini xaricdə həyata keçirirlər, lazımı əmtəə və xidmətləri öz ölkələrində istehsal etmirlər?».

Bu yanaşmaya müvafiq olaraq birbaşa xarici investisiyalar investisiya qoyulan ölkənin iqtisadi inkişafı ilə bağlı olaraq əmək məhsuldarlığına və ixracın genişlənməsinə kömək edir. Birbaşa xarici investisiyaların səmərəli yerləşdirilməsində investisiya qoyulan ölkənin iqtisadiyyatı və kapital mühiti mühüm rol oynayır.

Birbaşa xarici investisiyaların cəlbi texnologiya transferini şərtləndirir, onların yerli firmalara ötürülməsini stimullaşdırır ki, bu da resurslardan səmərəli istifadə edilməsinə təsir göstərir. Düzdür, texnologiyaların transfer edilməsinin nəticələri hər zaman nəzərə alınmır, belə ki, onlar daxili xarakter daşıyırlar. Bütün bunlar investisiya qoyulan ölkənin daxili bazarında rəqabətin artmasına təsir göstərir.

Xarici investiyalı firmalarda yüksək ixtisaslı işçi qüvvəsinə ehtiyac vardır. Bu məqsədlə onlar işçi qüvvəsinin cəlbini stimullaşdırırlar ki, bu da əhalinin rifahının yüksəlməsinə xidmət edir.

Birbaşa xarici investisiyaların qoyulan ölkə üçün müsbət təsirlərini aşağıdakı kimi sıralamaq olar:

- ❖ TMK-ların filial və ya şöbələrinin təşkili xarici investisiya qoyulan ölkənin iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşunu genişləndirir, əmək məhsuldarlığını və məşğulluğu artırır.

- ❖ Yerli firmaların dünyaya və beynəlxalq bazarlara çıxışı genişlənilir.

- ❖ Investisiya qoyulan ölkə milli istehsal və inkişaf strategiyası üzərində nəzarəti itirir. Faktiki olaraq birbaşa xarici kapital prosesini müxtəlif sahələr üzrə nəzarətin xaricilərə verilməsi kimi də qiymətləndirirlər.

Portfel investisiyalar şirkətinin xüsusiyyətindən və sahə strukturundan asılı deyil. Onlar kapitalın həcmi genişləndirməklə, yerli firmaların rəqabət qabiliyyətliliyini artırırırlar.

Qiymətli kağızların birinci dərəcəli yerli və beynəlxalq kapital bazarlarında alınıb satılması birbaşa xarici investisiya qoyulan ölkənin iqtisadiyyatına bilavasitə təsir göstərir.

Birbaşa xarici investisiyalara məhdudiyyətlərin qoyulması daxili ticarət siyasətinin tərkibindən asılıdır (xarici mülkiyyətin payı, investisiya qoyulan ölkənin bazarına sərbəst giriş, istehsal olunan məhsulun bir hissəsinin ixrac edilməsi, yerli işçi qüvvəsinin istifadəsi üçün kvotalar və s.), o həmçinin ixracın stimullaşdırılması formalarında (əgər məhsul xarici investisiyalı müəssisədə istehsal olunubsa) və milli istehsal amillərinin həcmində də əks

olunur.

İdxalın azaldılması siyasətinin əsas məqsədi yeni və ya zəif sahələrin qorunmasıdır. TMK-lar bu siyasətin reallaşdırılması üçün yerli firmalara yeni texnologiya və idarəetmə təcrübəsi təqdim edirlər. Daxili ticarətdə dövlət gömrük məhdudiyyətləri tətbiq edir, bu sahəyə ciddi nəzarət edir və birbaşa xarici kapitallara məhdudiyyətlər qoyur. İdxalın azaldılması siyasətini tətbiq edən ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bu siyasət o qədər də uğurlu deyil.

Müəyyən bir rejim altında fəaliyyət göstərən xarici şirkətlər digər firmaların rəqabəti ilə üzləşirlər. Bu da onları yerli iqtisadiyyata artıq uyğunlaşmış texnologiyaların istifadəsindən imtina etməyə məcbur edir.

İdxaləvəzləyici siyasətdən fərqli olaraq ixracın stimullaşdırılması siyasəti birbaşa xarici kapitalların yerli işçi qüvvəsini və təbii ehtiyatların istifadəsi və ixracın stimullaşdırılması ilə əlaqədar olduğunu əks etdirir. Dövlət ixracın genişləndirilməsində əhəmiyyətli rolu olan firmalara vergi güzəştləri edir. Bu da istər istəməz onlarda motivasiyaya səbəb olur.

Birbaşa xarici investisiya tənzimlənməsini daha sərt həyata keçirən ölkələrdə ixrac istehsalı zonaları və ya azad ticarət zonaları təşkil edilir. Bunlara daha yaxşı şərait, güzəştli rejim, aşağı vergi dərəcələri, təchizatın və təbii ehtiyatların gömrüksüz daşınmasını təklif edirlər. Eyni zamanda bu şirkətlərdə istehsal olunan Bütün məhsulların ixrac olunması tələb olunur. Təcrübə göstərir ki, ixracın stimullaşdırılması siyasəti idxalın azaldılması siyasətindən daha səmərəlidir. İntestisiya qoyulan ölkənin geniş daxili iqtisadi əlaqələri həm milli firmalara, həm də xarici şirkətlərin filial və nümayəndəliklərinə geniş imkanlar verir.

Ümumiyyətlə xarici investisiyaya dair əsas nəzəriyyələri iki hissəyə bölmək olar: *mikroiqtisadi və makroiqtisadi*.

Mikroiqtisadi nəzəriyyəyə xarici investisiya qoyuluşunu və kapital miqrasiyasının səbəblərini ayrıca götürülmüş investor-şirkət mövqeyindən izah edir. Belə ki, firmanın artımı nəzəriyyəsinə görə (bu cərəyanın nümayəndələrinə R. Robinsonu və E. Penrouru aid etmək olar) xarici

investisiyalar firmanın optimal artım imkanlarının genişləndirilməsini ehtiva edir. Bu zaman göstərilən prosesin hərəkətverici motivi kimi həm daxili bazarda maneələr həm də xarici bazarlara yiyələnmə perspektivləri çıxış edə bilər. Bu nəzəriyyənin inkişaf etdirilməsində H.Conson, S.Hamer, S.Maqi, R.Kovel kimi alimlərin böyük rolu olmuşdur. Onlar belə bir fikir irəli sürmüşlər ki, xarici investisiyaların əsasında «nou-hou», müasir texnologiyalar və inhisar üstünlüklərinə malik olma dayanır.

Xarici investisiya qoyuluşunun ən vacib aspektlərindən biri investor müəssisənin müqayisəli üstünlüklərinin təhlili təşkil edir. İnhisar üstünlükləri nəzəriyyəsinin işlənməsində artıq yuxarıda adı çəkilmiş Amerika alimi S.Hamerin böyük rolu olmuşdur. O, belə bir fikirlə çıxış edir ki, xarici investor yerli müəssisə ilə müqayisədə daha zəif mövqeyə malikdir, bu ondan irəli gəlir ki, onun yeni bazar haqqında məlumatı məhduddur, o yerli oyun qaydalarına bələd deyil, əlavə tranzaksion və nəqliyyat xərcləri mövcuddur və risklərdən daha çox əziyyət çəkir.

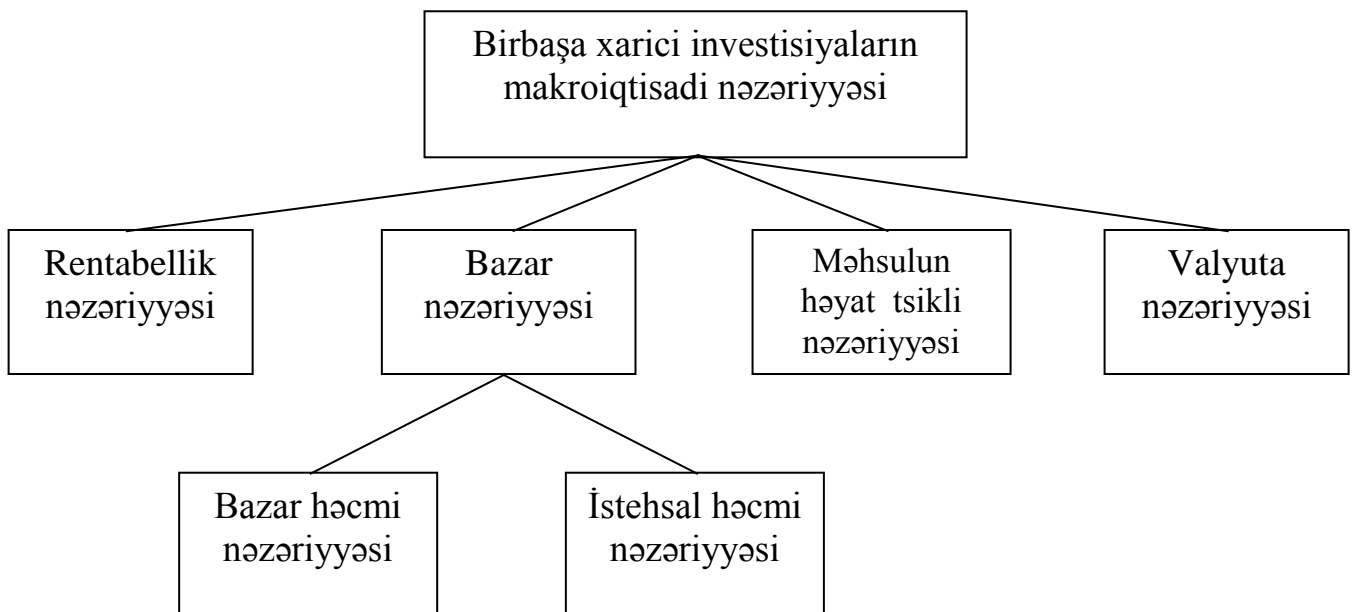
Bununla belə xarici investisiya qoyuluşu, artıq qeyd edildiyi kimi yalnız investor müəssisə və ya mikroiqtsadi nəzəriyyələrin mövqeyindən əsaslandırılmır. Başqa sözlə desək, bu məsələ kapitalın ümumiqtisadi səviyyədə hərəkətinin öyrənilməsi ilə əsaslandırılır. Bunlar makroiqtisadi problemlərin həlli ilə məşğul olan konsepsiyalar vasitəsi ilə həyata keçirilir. Kapitalın beynəlxalq hərəkəti nəzəriyyələri, xüsusilə neoklassik nəzəriyyəyə çərçivəsində işlənmişdir. Onun əsasında D.Rikardonun müqayisəli üstünlüklər prinsipi qoyulmuşdur. Bu prinsipə əsaslanaraq C.S.Mill ilk dəfə olaraq kapitalın ölkələr arasında hərəkəti nəzəriyyəsini hazırlamağa başladı. C.S.Millin fikrincə, kapitalı milli sərhədlərdən kənara çıxmağa məcbur edən səbəb gəlir normalarındakı fərkdir. Belə ki, kapitalın bol olduğu ölkələrdə gəlir normasının azalması meylə mövcuddur. Bu cərəyanın bir çox tərəfdarları (C.A.Hobsom, C.M.Keyns) J.B. Seyin konsepsiyasını beynəlxalq münasibətlərə keçirdilər. Onlar beynəlxalq ticarətin və istehsal amillərinin beynəlxalq hərəkətinin alternativliyi barəsində postulatı irəli sürdülər.

Bununla əlaqədar olaraq göstərilən nəzəriyyənin nümayəndələri marjinalistlərin amillərin son hədd məhsuldarlığı nəzəriyyəsinə maraqları artırmağa başladılar. Nəticədə kapitalın hərəkətinin neoklassik nəzəriyyəsi E. Hekşer, B.Olinin və K.İversenin tədqiqatları ilə formalaşmış oldu.

İsveç iqtisadçıları E.Hekşer və B.Olin keçən əsrin 30-cu illərində beynəlxalq kapital hərəkətinin yönələri və strukturunun hansı amillərlə müəyyən olunması haqqında müasir anlayışların təməlini qoydular. E.Hekşer son hədd faydalılığı nəzəriyyəsinə əsaslanaraq öz konsepsiyası çərçivəsində istehsal amillərinin qiymətlərinin beynəlxalq tarazlığa meyllənməsi tezisini irəli sürmüşdür. Onun fikrincə bu meyl həm beynəlxalq ticarət, həm də istehsal amillərinin beynəlxalq hərəkəti vasitəsi ilə reallaşır. Bu zaman istehsal amillərinin həm qiyməti, həm də kəmiyyəti müxtəlif ölkələrdə bir-birindən fərqlidir.

İnvestisiya cəlb etmək istəyən ölkələr xarici kapitalın cəlbi üçün əlverişli mühit yaratmağa, kapitalın və gəlirin geri qayıtma hallarını azaltmağa, xarici şirkətlərin səmərəli fəaliyyətini təmin etməyə səy göstərirlər.

Birbaşa xarici investisiyaların makroiqtisadi nəzəriyyələri aşağıdakı sxem 1-də göstərilib:

Sxem 1. Kapital obyektı olaraq ölkənin xüsusiyyətlərini əks etdirən BXİ.

Bu nəzəriyyələrdə birbaşa xarici investisiyaların əsas amilləri rolunda kapitalın verimliliyi (rentabellik nəzəriyyəsi), bazar nəzəriyyəsi (bazarın və istehsalın həcmi nəzəriyyəsi), istehsal məsrəfləri (istehsal sektoru nəzəriyyəsi), valyuta kursundakı dəyişikliklər (valyuta nəzəriyyəsi) çıxış edir.

Bu nəzəriyyələr arasında əsas yeri rentabellik nəzəriyyəsi tutur. Belə ki, rentabelliğin müxtəlif səviyyələri digər amillərə də təsir göstərir. Bu nəzəriyyə klassik fikirlərə əsaslanır. Belə ki, klassik düşüncəyə görə müəssisənin əsas məqsədi gəlir əldə etməkdir. Müəssisə buna müvafiq olaraq kapital fəaliyyətini gözlənilən nəticələr əldə olunana qədər davam etdirir.

Rentabellik nəzəriyyəsindən birbaşa xarici kapitalların, bir tərəfdən faiz dərəcələrinin, digər tərəfdən isə mənfəətlilik nəzəriyyəsinin izahı üçün işlədilir.

Faiz dərəcələri nəzəriyyəsi istehsal amili nəzəriyyəsi əsasında formalaşmışdır. Buna müvafiq olaraq iki və ya daha çox ölkə arasında mövcud olan faiz dərəcələrindəki fərqlər, bu ölkələrin kapitalla təmin olunma səviyyələrindən asılıdır. Yüksək faiz dərəcəsi, «kapital» yüksək məhsuldarlığın əsas amili olduğu halda, kapitalla təmin olunma və faiz dərəcələri eyniləşənə qədər, BXİ artıq kapitalla malik ölkələrdən nisbətən kasıb ölkələrə axdığı zaman baş verir. Mənfəətlilik nəzəriyyəsi çərçivəsində rentabellik nəzəriyyəsi müəssisənin səviyyəsinə təsir edir.

Birbaşa xarici kapital qoyuluşunu müəyyənləşdirən amillər kimi burada kapitalın verilmə faizləri nəzərdən keçirilir, bu konkret layihələrə aid olur və onların mənfəətliliyi analoji milli kapitalların mənfəətlilik dərəcəsindən yüksək olur.

Rentabellik nəzəriyyəsi xüsusilə 1950-ci illərdə xaricdə Amerika kapitallarının artmasının, xüsusilə də Amerika firmalarının filiallarının Avropada yenidən təşkilinin uğurlu nəticələrinin izahı üçün geniş təbliğ

olunurdu. Belə ki, Amerika firmalarının Avropada təşkili öz ölkələrinə nisbətən daha yüksək rentabelli firmaların yaranmasına səbəb oldu. Amma 1960-cı illərin əvvəllərində bu nəzəriyyə öz əvvəlki əhəmiyyətini itirməyə başladı. Belə ki, ABŞ-da rentabelliyyənin səviyyəsi yüksək olduğu halda, Avropaya kapital axını yenə də müşahidə olunurdu. Rentabellik nəzəriyyəsinin əhəmiyyətinin az olmasının səbəbini onun nəzəri bazasının yetərli olmaması ilə izah edirlər.

Rentabellik nəzəriyyəsinin digər zəif cəhəti ölkələrarası Bütün kapital axınlarını nəzərə almamasıdır. Məsələn bu nəzəriyyə eyni zaman kəsiyində həyata keçirilən kapital qoyuluşlarını izah etməyə qadir deyildir. Bir tərəfdən isə bu fenomen yüksək inkişaf etmiş ölkələrarası münasibətlərdə əsas rol malikdir. Belə ölkələrdə kapitalın məhsuldarlığı və onun istehsal faktorları ilə təmin olunması demək olar ki, eynidir.

İstehsalın və bazarın həcmi nəzəriyyəsi birbaşa xarici kapitallarla onların yerləşdirildiyi ölkənin istehsal miqyası arasındakı əlaqənin izahında geniş istifadə olunur.

Bazarın həcmi nəzəriyyəsi klassik kapital nəzəriyyəsi, xüsusilə də Koyyak akseleratoru modeli və onun əsasında hazırlanmış Yorqensena modeli əsasında hazırlanmışdır. Bu modellərdə yerli kapitallarla ÜDM və ÜMM arasındakı əlaqənin mövcudluğu əks olunur.

Çoxsaylı empirik sübutların mövcud olmasına baxmayaraq yuxarıda nəzərdən keçirilən hər iki nəzəriyyə zəif hesab olunur.

Xarici kapital mövzusunda qərarların qəbulunda investorun məxsus olduğu ölkədə bazarın həcmi də əhəmiyyətlidir. Əgər bazar həcmi nəzəriyyəsi ədalətli olsaydı, o zaman bazar həcmi böyük olan ölkələrdə kapital qoyuluşu az olardı. Bu da Amerika təcrübəsinə ziddir. Belə ki, Amerika firmaları beynəlxalq müqayisədə xarici kapital qoyuluşu fəaliyyətinə görə liderdir. İnkişaf etmiş bir sıra ölkələrdə birbaşa xarici kapitalların ixracın alternativini olaraq istifadəsi bazarın həcmi nəzəriyyəsinə ziddir.

Belə ki, maksimal daxili bazar həcmi olan ölkələrin müəssisələri xaricdə

filial və nümayəndəliklərə sahibdirlər.

İstehsalın həcmi nəzəriyyəsi də vacib olan suallara lazımi dərəcədə cavab vermir. Məsələn: hansı müəyyənləşdirici faktorlar investorun milli və ya xarici kapital fəaliyyəti ilə məşğul olmasında əsas rol oynayır. Bu nəzəriyyə yalnız onu bildirir ki, yerli müəssisələr ölkə xaricində dövriyyəsi yüksək olan sektorlara kapital qoyurlar. Yerli bazarlarla müqayisə aparılmır. İstehsal həcmi nəzəriyyəsinin kapitalların yerləşdirildiyi regionların spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə aldığı da tam aydın deyil.

Məhsulun həyat tsikli nəzəriyyəsi: bu nəzəriyyə Vernon tərəfindən hazırlanmışdır. O, birbaşa xarici kapitalları beynəlxalq bazarlarda fəaliyyət göstərməyin iki strateji yolundan biri kimi qiymətləndirir. Texnoloji innovasiyalar isə dünyanın müxtəlif yerlərində istehsalın təşkili və dünya ticarəti strukturunun baş ünsürlərindən biri kimi qiymətləndirilir. Geniş bazar həcminə və əhalisi yüksək səviyyədə gəlirə malik olan ölkələr yeni məhsul istehsalı və inkişafında texnoloji və innovativ lider rolu oynayırlar.

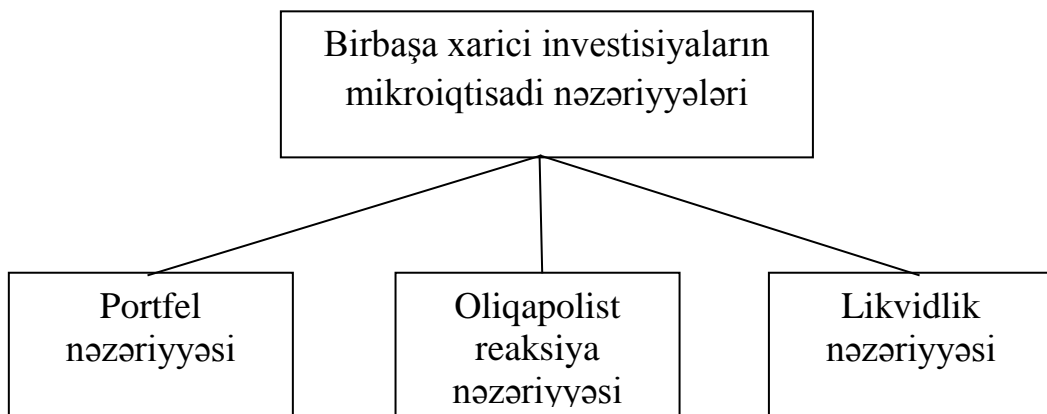
Vernon iki müddəaya əsaslanır: birincisi, gəlirin yüksək olması əhalini daha yüksək keyfiyyətli məhsullar almağa sövq edir. İkincisi, «işçi qüvvəsi» faktoru-nun məhdudluğu texnoloji innovasiyalar üçün stimül yaradır. Bu nəzəriyyə göstərir ki, beynəlxalq bazarlara çıxış məhsulun həyat tsiklini uzadır. Bazar seqmentlərinin artması hesabına TMK-ların rəqabət mövqelərini yaxşılaşdırır.

Məhsulun həyat tsikli nəzəriyyəsinin bir sıra çatışmayan cəhətləri vardır. Bu çatışmazlıqlar 1970-1980-ci illərdə yaranmağa başladı. Bunun səbəbi bir çox firmaların nəinki daxili, həm də xarici bazarlar üçün elektrotexnika, maşınqayırma və digər sahələrdə yüksək texnoloji məhsullar istehsal etməyi planlaşdırmağa başlaması idi. Buna həm də kommunikasiya sektorunda yeni kəşflərin edilməsi səbəb oldu.

Məhsulun həyat tsikli nəzəriyyəsinə müvafiq olaraq ixrac və birbaşa xarici kapitallar arasında mütləq və ardıcıl növbələşmə mövcuddur. Bu nəzəriyyə inkişaf etməkdə olan ölkələr tərəfindən daha çox istifadə olunur.

Valyuta nəzəriyyəsi - bu nəzəriyyə Aliber tərəfindən hazırlanmışdır. Onun fikrincə, kapital qoyulacaq yerin müəyyənləşdiriləcəyinə təsir edən faktorlar valyutanın dayanıqlılığı və onun kursunun dəyişməsi amilidir. Valyuta sahəsi nəzəriyyəsinə görə xarici investisiyılı ölkələr öz valyutalarını zəifliyə meyilli ölkələrin iqtisadiyyatına yönəldirlər. Valyuta kursu stabil olan ölkələrdən isə valyuta çıxışı müşahidə olunur.

Növbəti nəzəriyyə qrupu birbaşa xarici kapitalların mikroiqtsadi nəzəriyyələridir. Bu nəzəriyyələr filialların yaranması səbəblərini izah etmək üçün formalaşdırılmışdır. Bu qrupa daxil olan nəzəriyyələr aşağıdakı sxem 2-də göstərilmişdir.

Sxem 2. Firmanın xüsusiyyətlərini əks etdirən BXİ nəzəriyyələri

Portfel nəzəriyyəsi özündə rentabellik nəzəriyyəsini əks etdirir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə tez-tez rast gəlinən ekstremal hallarda təşkilatlandırılmış kapital bazarları mövcud olmur, buna görə də, yalnız birbaşa xarici kapitalların həyata keçirilməsi mümkündür. Raqassinin fikrincə, hətta nisbətən inkişaf etmiş ölkələrdə də birbaşa portfel kapitalların yerləşdirilməsi mümkündür. Bu o zaman mümkün olur ki, beynəlxalq bazarların kapitalla olan tələbi yüksəkdir, mənfəətlilik səviyyəsindəki dalğalanmalar isə əvvəlkilərlə müqayisədə yüksək olur. Bir sıra səhmdarlar üçün qiymətli kağızların mənfəət dalğalanması ilə əlaqədar olan risk, sahibkarlıq riski ilə müqayisədə daha çox artır. Belə olduğu halda, investorlar

TMK-lar tərəfindən ölkə xaricində təsis edilmiş filialların fəaliyyətində iştiraka üstünlük verirlər və beləliklə burada portfel kapital fəaliyyətini həyata keçirirlər.

Portfel nəzəriyyəsinin əsas arqumentlərindən biri çeşidləndirmə olmayan sistemə risklərin xarici ölkələrin bazarlarına daxil olmaq hesabına azaldılmasıdır.

Məlumdur ki, hər hansı bir ölkədə inflyasiya səviyyəsi, faiz dərəcələri və bunlarla əlaqədar olan digər risklər ayrı-ayrı firmalar tərəfindən həll edilə bilməz. Amma bu firmalar milli bazarlarda kapitalın qeyri-optimal istifadəsi və s. riskləri aradan qaldıra bilərlər. Belə ki, onlar mümkün variantlardan yalnız birini seçərək, yəni bir sahəyə və ya bir korporasiyanın qiymətli kağızlarına kapital qoya bilərlər.

Hər bir ölkədə risk səviyyəsi müxtəlifdir. Bu da ölkədə baş verən iqtisadi və siyasi hadisələrlə əlaqədardır. Riskli vəziyyətlərin mövcud olduğu zamanlarda yerli firmaların riskin nisbətən az olduğu ölkələrin iqtisadi həyatına daxil olmaq imkanları yaranır. Portfel nəzəriyyəsinin əvvəlcədən göstərilən nəzəriyyələrlə müqayisədə üstünlüyü ölkələrarası qarşılıqlı kapital axınlarının və onun əsas faktorlarının mövcudluğunun izahı nəticəsində yerli iqtisadiyyata, yoxsa xarici ölkə iqtisadiyyatına kapital qoyulması arasında seçimə kömək etməsidir. Ancaq bu nəzəriyyənin birbaşa xarici kapitallara tətbiqində bir sıra çatışmazlıqlar mövcuddur. Belə ki, TMK-ların kapitalında paya sahib olan investorların menecerləri xaricdə aktivlərin diversifikasiyasına sövq etməsi aydın deyil, halbuki onlar qiymətli kağızlar portfelinin yenidən formalaşdırılması yolu ilə optimal diversifikasiyaya nail ola və digər şəxslərin asılılığından azad ola bilərlər. Raqassinin göstərdiyi misal yetərli qədər inandırıcıdır, amma onu inkişaf etmiş ölkələrə aid etmək olmaz.

Oliqopolist reaksiya nəzəriyyəsinin müəllifi Knikerbokerdir. O hesab edir ki, birbaşa xarici kapital fəaliyyətini həyata keçirən firmalar milli bazarda fəaliyyət göstərən və oliqopolist struktura malik olan firmalardır. Ehtimal

olunur ki, belə bazarlarda firmaların optimal strategiyası rəqiblərə nəzarətdən ibarətdir, belə ki, bu zaman bazarı itirmə təhlükəsi digər alternativ variantlarla müqayisədə az olur.

Ümumiyyətlə, hər bir firma üçün bazarın qorunması və daha da artırılması ən vacib məsələlərdən biridir. Bu istiqamətdə firma bütün səylərini səfərbər edir. İstər yeni əmtəə və ya xidmət istehsalının təşkili, istər xarici bazara istiqamətlənmə və s. fəaliyyətlərə daim rəqiblər tərəfindən izlənilir, əksər hallarda isə təkrarlanır.

Oliqopolist bazarlarda firmaların davranışına müvafiq olaraq Knikerboker göstərir ki, müəssisələr ilk birbaşa xarici kapitalları qısa zaman müddətində həyata keçirirlər. Hətta zaman müddəti nə qədər qısa olarsa, bu, bazarm o qədər oliqopolist xarakterə malik olduğunu göstərir.

Oliqopolist reaksiya nəzəriyyəsinin zəif tərəfi hansı faktorların kapital qoyuluşuna təsir etməsinin izahının olmaması və ya yetərsizliyidir. Bu zəifliyin aradan qaldırılması üçün Knikerboker məhsulun həyat tsikli nəzəriyyəsinə də buraya cəlb etmişdir, amma o özü də bununla oliqopolist reaksiya nəzəriyyəsinin zəif olduğunu bir daha təsdiq etmişdir.

Likvidlik nəzəriyyəsinin əsasını müəssisənin nəğd pul axımları ilə kapital həcmi arasında müsbət əlaqəni formalaşdıran kapital fəallığı və likvidlik arasında əlaqə nəzəriyyəsi təşkil edir.

Klassik iqtisadi düşüncənin nümayəndələrindən olan Adam Smit və David Rikardo ölkələrarası ticarət münasibətlərinin səbəblərinin izahını tapmağa çalışmışdılar. Olin, İverson, Nurkse kimi alimlər isə portfel kapitalların izahını verməklə kifayətlənmişdilər. Onlar əsas diqqətlərini Birinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrlərdə baş vermiş iqtisadi hadisələrə yönəlmişdilər. Həm də 1930-cu illərdə kəskin maliyyə böhranları, ölkələri kapital hərəkətlərinə məhdudiyyətlər qoymaqla ciddi nəzarət tətbiq edirdi və ölkələr bir-birinə etibar etmirdilər. Bundan sonra alimlər diqqətlərini qısa müddətli iqtisadi qərarlara yönəltdilər.

Nəhayət, yalnız 1970-ci illərdə xarici ticarət nəzəriyyəsinə əsaslanan

birbaşa xarici kapital modeli yarandı. Korden, əvvəlcə üzərində Olinin işlədiyini, H-O-S modelinin üzərində işləyərək yeni bir model hazırladı. Kordenin modelinin uğuru ondan ibarətdir ki, onların bir-birini əvəz edə bilmə xüsusiyyətlərini göstərərək birbaşa xarici kapitallarla bağlı qərarların verilməsini məhsul ixracı ilə əlaqələndirmişdir. Digər tərəfdən isə modeldə hansı hallarda müəssisələrin məhsul ixracına və hansı hallarda xaricdə filialların təşkilinə üstünlük verməsi izah edilmir, yalnız ticarət münasibətlərini məhdudlaşdıran və kapital qoyuluşuna səbəb olan faktorlar qeyd olunur.

Birbaşa xarici investisiyaların əsas nəzəri konsepsiyalarının şərhini göstərdi ki, ayrı-ayrılıqda hər hansı nəzəriyyə tam gerçəkliyi əks etdirmir.

Hər birinin ayrı-ayrılıqda üstün və zəif cəhətləri vardır. Bu heç də təəccübləndirici deyil, Çünki, birbaşa xarici investisiyalarla bağlı qərarlar müxtəlif vəziyyətlərdə verilə bilər. Hər bir müəssisənin meneceri müxtəlif məqsədlərə çatmaq üçün çalışır, öz təcrübələrinə və dünyada baş verən yeniliklərə əsaslanaraq strateji inkişaf konsepsiyası hazırlamağa səy göstərir.

1.2. İnvestisiya mühiti və onu müəyyən edən amillər.

“İnvestisiya mühiti” dedikdə xarici investoru ölkəyə investisiya yatırmağa və yaxud yatırım etməkdən imtina etməyə vadar edən amillərin məcmusu başa düşülür. Dünya Bankı isə investisiya mühitini firmaların məhsuldar tərzdə investisiyalar həyata keçirməsi, yeni iş yerləri açması və fəaliyyətdin genişlənməsinə istiqamətlənmiş perspektivlərin olması kimi tərif edir.

Bu buraxılış işində investisiya mühiti hər hansı bir şəkildə fəaliyyət göstərən əcnəbi və yerli şirkətlərə bizneslə məşğul olma və mənfəət qazanmaq imkanı verən sistem kimi təqdim olunur.

İnvestisiya mühiti sadəcə biznes sahələri üzərinə qoyulan vergi dərəcələri və vergi güzəştlərindən asılı deyildir. Ona ciddi təsir edən zəruri amillərə

siyasi sabitlik, qanununun aliliyi, makroiqtisadi şərait, hökumətə inam və tənzimləyəci mühit daxildir.

Hər bir ölkənin investisiya mühitinin vəziyyəti həmin ölkənin xarici investisiyalara nə dərəcə öz kiçik orta bizneslərini inkişaf elətmələrinə şərait yaradır amili ilə bağlıdır. Transmilli müəssisələr sağlam biznes mühitinə qadir, yəni xərclərin, gecikmələrin və risklərin minimum həddə olduğu ölkələrə investisiya yatırmağa üstünlük verirlər. Əlavə olaraq kiçik və orta müəssisələrin inkişaf etmək şansı müxtəlif ağır vergi və tənzimləmələrlə yüklənməmiş bir şəraitdə daha yüksəkdir.

Bütün dünyda həmçinin, ATƏT məkanında da ən çətin ölkələr də əlverişli və investisiya mühitlərinə malik olmağa can atırlar. Böyük enerji və xammal sərvətlərinə malik olmayan Şərqi Avropa ölkələrinin bir çoxu öz investisiya mühitlərində islahatlar həyata keçirməklə öz ölkələrinin xarici investorlar üçün cəlbedici hala gətirirlər.

Ölkədə sabit investisiya mühitinin qurulmasında əsas şərt ilk olaraq xarici investorlara əlverişli şəraitin yaradılmasıdır. Dövlətlər xarici investorlar cəlb edərkən çox zaman investisiya mühitinin zəruriliyini o qədər də qiymətləndirmir. Onlar daha çox bazarın həcminə, təbii sərvətlərin mövcudluğuna və edilən işlənən xərclərə diqqətlərini yönəldirlər. Bu amillərin hər biri vacib amillərdir və bunlara xüsusi diqqət ayrılması vacib olan məsələlərdir. Çünki onu da nəzərə almaq lazımdır ki, ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiya qoyuluşunun artması elə məhz investisiya mühitindən asılıdır.

İnvestisiya mühitinin təşəkkülündə dövlət tərəfindən müvafiq qanunvericilik bazasının yaradılması və möhkəmləndirilməsi vacib rol oynayır. Axır illərdə bu sahədə görülən işlər müəyyən müsbət nəticələrlə nəticələnmişdir. Hüquqi bazanın yaranmasında 1995-ci ildə qəbul olunmuş “Azərbaycan Respublikasında investisiya fəaliyyəti haqqında” qanunun əhəmiyyətini xüsusi qeyd etmək vacibdir. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycanın investisiya mühiti haqqında beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında yüksək

uğurlar əldə olunmuşdur. Çünki, Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən ərsəyə gələn **"Doing business 2017"** hesabatında Azərbaycan 65-ci yerdə qərarlaşıb. Hesabata əsasən, Azərbaycan dünyada 3 və bundan çox islahat həyata keçirən 29 ölkədən biridir. Bu onunla bağlıdır ki, "Xarici ticarətin həyata keçirilməsi" meyarı üzrə beynəlxalq ticarət vaxtı idxal və ixrac bəyannamələrinin elektron formada verilməsi sisteminin tətbiq olunması, hesabatda "Vergilərin ödənilməsi" üzrə nəticədə nəqliyyat vasitələrinə cəlb olunan vergi üzrə sadələşdirilmənin olunması və "Elektrik təchizatı şəbəkələrinə qoşulma" göstəricisi üzrə yeni qoşulmaların həyata keçirilməsi zamanı yeni istifadə edənlərin qoşulma nöqtələrinin müəyyən olunması üçün sərf edilən zamana qənaət edən məlumat bazasının formalaşması hesabatda vacib islahatlar kimi qeyd olunub. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin idarəçiliyi ilə keçən il ərzində edilən uğurlu islahatların nəticəsi olaraq Azərbaycan hesabatda bir çox meyarlar üzrə mövqeyini daha da ön sıralara keçməsinə səbəb olub. Bu onunla bağlıdır ki, ölkəmiz "Biznesə başlama" meyarı üzrə 5-ci, "Kiçik investorların maraqlarının qorunması" meyarı üzrə 32-ci, "Xarici ticarətin aparılması" meyarı üzrə 83-cü və "Elektrik təchizatı şəbəkələrinə qoşulma" meyarı üzrə 105-çi sıraya yüksəlib. Bundan əlavə, "Doing Business 2017" hesabatının "Biznesə başlama" meyarı üzrə Azərbaycan biznesin qeydiyyatını asanlaşdırmaqla dünyada ön sıralara- ilk beşliyə qədəm qoyub və ən çox təcrübəyə malik ölkələrdən biri olaraq qeyd olunub. Qeyd: "Doing Business 2017" hesabatı 189 ölkədə biznes mühitinin qiymətləndirilməsi əsasında hazırlanıb.

Dünya **İqtisadi Forumunun "Qlobal Rəqabət Qabiliyyətliliyi İndeksi 2017-2018" hesabatı** - Azərbaycan bu hesabatda 138 ölkə arasında 35-ci yerdə qərarlaşmışdır. Ölkəmiz artıq 8 ildir ki, sözügedən hesabatda MDB ölkələri sırasında 1-ci yerdə qərarlaşır. Hesabatda Azərbaycan "əmək bazarının səmərəliliyi" meyarı üzrə 26-cı, "makroiqtisadi sabitlik" meyarı üzrə isə 39-cu yerdədir.

İnvestisiya mühiti uzunmüddətli vəsait yatırımı, rəqabət mühitinin təkmilləşdirilməsi, inhisarçılığa qarşı tədbirləri, istehsala mənfəət gətirən yatırımların təmin olunması, onun regionlar və şəhərlər arasında sərbəst axınından və digər amillərdən asılıdır. Onu da qeyd etmək olar ki, bu mühit həmçinin məqsədəuyğun investisiya fəaliyyətinin dövlət tərəfindən nizamlanması üzrə tədbirlər toplusunun təsiri nəticəsində təşəkkül tapır. Bu mühitini sosio-iqtisadi, siyasi və ya yatırımları gətirən maliyyə amillərinin məcmusu kimi qəbul etmək olar.

İnvestisiya mühitinin formalaşmasına təsir edən amillər 3 əsas qrupa bölünür:

- Siyasi
- İqtisadi
- Sosial

Siyasi amillər aşağıdakı kimi təsirləri var:

- Xarici investisiyalara tətbiq edilən dövlətin həyata keçirdiyi siyasət;
- Dövlətin iqtisadiyyata müdaxilə təsir gücünün nə dərəcədə olması;
- Siyasi cəhətdən stabillik;
- Beynəlxalq razılaşmaların şərtlərinə riayət olunması;
- Dövlətin idarəetmə təşkilatlarının işinin səmərəliliyi;
- Digər amillər.

İqtisadi amillərin aşağıdakı kimi təsirləri var:

- Ölkə iqtisadiyyatının mövcud olduğu iqtisadi faza - böhran və ya durğunluq;
- İnfilyasiya səviyyəsi;
- Valyuta kursunun vahidliyi;
- İşçi qüvvəsinin dəyəri;
- Vergi və gömrükdə güzəşt səviyyəsi;
- Xüsusi növ mallara və xidmətlərə tələb və təkliflər;
- Mərkəzi bankların müəyyən etdikləri uçot dərəcələri;
- Digər amillər.

Sosial amillərin aşağıdakı kimi təsirləri var:

- Ölkə vətəndaşlarının xarici kapitalla və xüsusi mülkiyyətçiyə qarşı münasibəti;
- Ölkə vətəndaşlarının ideoloji bilik səviyyəsi;
- İşçi qüvvəsinin təşkilatçılıq qabiliyyəti;
- Digər amillər.

Bu sadalanan amillərin investisiya fəaliyyətinə təsirinin müəyyən edilməsi kifayət qədər mürəkkəbdir və uzun müddət tələb edir. Məhz bu səbəbdən də hər hansı bir sahədə ixtisaslaşmış beynəlxalq təşkilatlar fəaliyyət icra edir ki, onların da əsas vəzifəsi başqa-başqa ölkələrin investisiya mühitinin qiymətləndirilməsi prosesidir. Buna görə də dünyada Beri indeksi kimi göstərici hesablanır ki, onun dərəcəsi də hər hansı bir ölkənin investisiya mühitinin investorlar üçün səmərəli olub olmamasına dəlalət edir.

Digər mühüm faktorlardan biri də maliyyə stabilliyidir. Bu stabilliyə nail olunması xeyli dərəcədə investisiya ehtiyatlarının reallaşması, investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi, onların səmərəliliyinin təmin edilməsi və nəhayət ümumilikdə əlverişli investisiya mühitinin vacib şərtləridir.

İnvestisiya mühitinin təşkil olunması çox hissəsi özəl bölmənin fəallığından, xüsusi çəkisindən, əlaqələrin tez- tez qurulmasından, kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf dərəcəsindən asılıdır. İnvestisiya mühitini müəyyən edən amillərə həmçinin müəssisə və təşkilatların qarşılıqlı ödəmələrinin vəziyyəti də aid edilir. Hər hansı bir nəticəyə gəlmək üçün müəssisə və təşkilatların qarşılıqlı hesablaşmalarında (sistem daxili borclar nəzərə alınmaqla) debitor borclarının məbləği ÜDM ilə müqayisə edilir.

Ümumiyyətlə, investisiya mühitinin qiymətləndirilməsində fərqli düşüncələr mövcuddur. Başqa-başqa ölkələrdə bu mühiti formalaşdıran amillərin mövcudluğu yanaşmalardakı müxtəlifliyə bəraət qazandırır. “Business Environment and Enterprise Performance Survey” jurnalının bir bölməsində investisiya mühitini formalaşdıran amilləri iki qrupa ayırır. Bunlar makroiqtisadi və mikroiqtisadi göstəricilərdirlər. Makroiqtisadi

faktorlara siyasi sabitlik (qeyri-sabitlik, inflyasiya) və mübadilə kursu aid olunur. Mikroiqtisadi faktorlara isə ölkənin maliyyə vəziyyəti, vergilər, qanunvericilik və infrastruktur daxil edilir. Yeri gəlmişkən onuda qeyd edək ki, göstərilən mənbədə təqdim olunan hesabat Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, həmçinin, Dünya Bankının da daxil olduğu bir sıra beynəlxalq təşkilatların ixtisaslı mütəxəssislərinin araşdırmaları və sorğuları əsasında tərtib olunmuşdur. Düzdur, belə hesabatların məlumatları müqayisəli təhlil zamanı və yalnız ciddi tənqidi araşdırmalardan sonra nəzərə alın bilər.

1.3. İnvestisiya siyasəti və onun elementləri.

Müasir dövrün bazar münasibətlərinin inkişaf səviyyələrinin müxtəlif olmasına baxmayaraq, iqtisadiyyata investisiya yatırımları hər zaman diqqət mərkəzindədir. Bu investisiyalar ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün ən mühüm maliyyə qaynağıdır. Bu maliyyə qaynağı hesabına istehsalın inkişafı ilə yanaşı iqtisadiyyatın strukturunda çox önəmli sosial və iqtisadi dəyişiklər baş verir. Dünyada baş verən qloballaşma və onun ilkin yekunlarından belə nəticəyə gəlmək olar ki, bizim əsrdə də dünya iqtisadiyyatının dinamik inkişafında da önəmli rol oynayacaqdır.

Müasir bazar iqtisadiyyatı vəziyyətində investisiya siyasətinin ən xarakterik xüsusiyyətindən biri də iqtisadiyyatda mövcud olan müəssisələrin yenidən qurulmasına, texnika və təhcizinə ən əsası da avadanlıq və maşına olan xərclərinin artmasından ibarətdir. Bu yöndə xərclərin artması səbəbində əsas istehsal fondları yenilənir.

Ölkəmizdə də bu yöndə əhəmiyyətli dərəcədə keyfiyyət dəyişiklikləri edilir. Bununla da investisiya siyasətinin formalaşdırılması diqqət mərkəzində duran əsas məsələyə çevrilir. İnvestisiya yatırımları vasitəsilə iqtisadiyyatın strukturunda müsbət dəyişikliklər həyata keçirilir. Bu da investisiya siyasətinin formalaşmasına və təkmilləşdirilməsinə dövlət tərəfində diqqət və qayğı artırır.

İnvestisiya siyasəti - investisiya yatırımlarını iqtisadiyyatın perspektivli sahələrində cəmləşdirilməsi üzrə bütün tədbirləri müəyyənləşdirən təsərrüfat qərarlarının toplusu başa düşülür. İnvestisiya siyasətinin köməyi ilə milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafına müvəffəq olunur. Həmçinin iqtisadiyyat tarazlığa, milli gəlirdə isə artıma nail olunur.

Müasir bazar şəraitində investisiya prosesi transmilli şirkətlər iştirak etmədən baş verməsi mümkün deyil. Bugünkü durumda investisiya proseslərinin səciyyəvi xarakterindən biri də, məhz istehsalat və biznes fəaliyyəti üçün təkcə investisiyalar deyil, ETT-nin inkişafı, ətraf aləmə zərər verməyən tullantıların texnologiyaları həyata keçirən investisiyalar tələb etməsidir. Ən zəruri səbələrdədir ki, dövlət siyasətinin əsas parçasından biri də investisiyaların cəlb olunması və onların reallaşdırılmasıdır.

Ümumən xarici investisiyaların ölkəyə axın etməsinin səbəbini onların reallaşdıracağı iqtisadi fəaliyyətdən əldə edəcəyi gəlir və mənfəətlərin onları qane etməsidir. Bu da dövlətin investisiya siyasətində müxtəlif keyfiyyət dəyişikliklərinin həyata keçirilməsini tələb edir.

Bu səbəblə də respublikada həm investisiya yatırımlarının həyata keçirilməsinin ümumi qanunlarının, eyni zamanda xarici investisiyaların cəlb olunması məsələlərinin həlli bazar təsərrüfatında vacib zəruriyyətə çevrilir.

İnvestisiyaların cəlb olunması iqtisadiyyatımızın üçün çox önəmli rol oynayır çünki bu uzunmüddətli dövrdə də ölkəmizin davamlı və dayanıqlı inkişafını təmin edir. Elə buna görədir ki, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması investisiya siyasətinin ən zəruri vəzifələrindən biridir.

Eyni zamanda Respublikamızda xarici və daxili investisiya mənbələrinin səfərbərliyə alınması məqsədilə Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiyanın cəlb edilməsi üçün Milli proqram işlənib ərsəyə gətirilmişdir. Xarici və daxili investorların axının prinsipləri, həmçinin investisiyanın əsas sferası üzrə əməkdaşlıq yolları və s. bu proqramda öz əksini tapmışdır. Buna əyani misal olaraq, Azərbaycan Respublikasının 2018-ci il üçün dövlətin həyata keçirdiyi investisiya siyasəti ölkənin qarşısına qoyduğu məqsədlərinə uyğun olaraq

daha uyğun investisiya mühitinin təmin olunması üçün ümumi biznes mühitinin normallaşdırılması, xüsusi mülkiyyətin qorunması həmçinin korporativ idarəetmənin formalaşması, bütün investora görə azad rəqabət şəraitinin yaradılması, dəyişilməz normativ-hüquqi rejimin təmin olunması və iqtisadi stabilliyin qorunması prinsiplərinə dayanmışdır.

Ölkəmizin iqtisadi cəhətdən təhlükəsiz olması və inkişafı xeyli dərəcədə neft sektoru ilə bağlıdır və neft sektorunun inkişafı çox həcmdə xarici investisiya yatırımları ilə təmin olunur. Neft sektorunda layihələrin həyata keçirilməsinə görə ayrılan böyük həcmdə maliyyə vəsaitləri zəngin karbohidrogen sərvətlərinin hasilat olunması vasitəsilə ödəniləcəkdir. Əlbəttə ki bu sektorda olan investisiyaları geri çevirmək imkanı da vardır. Təəssüf ki yalnız təbii sərvətlərin vasitəsilə əlverişli investisiya siyasəti həyata keçirmək iddiası heç də çox zaman işə yaramır. Buna maneçilik yaradan zəruri xüsusiyyətlərə qanunvericilik sistemində ədalətsizliyin olması , maliyyə vəsaiti qıtlığı və s. qeyd etmək olar.

İnvestisiya siyasətinin əsas məqsədi investisiyaların təhlükəsizliyinin təmin olunmasıdır ki, bu təhlükəsizliyin özü də , investisiyaların investisiya bazarında olan proseslərdən asılı olmadığını həmçinin gəlirin sabitliyini nəzərdə tutur.

İnvestisiya risklərin idarə edilməsi, ən doğrusu, onların səviyyəsinin azaldılması tədbirləri toplusunun icra edilməsi investisiya siyasətinin zəruri elementidir. Keçid iqtisadiyyatı vəziyyətinin hakim olduğu ölkələrdə investisiya mühiti digər ölkələrə nisbətə daha riskli olması ilə səciyyələnir. Buna baxmayaraq, o ölkələrdə təbii resursların, iş qüvvəsinin az maaşla işləməyə razı olması kimi xüsusiyyətlər xarici investora həmin ölkələrə yatırım etməyə cəlb edir.

İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi göstəriciləri nəzərdən keçirilərkən, əlbəttəki ki, riskin səviyyəsinə və təsnifatına ayrıca diqqət edilir. İntestorlar öz fəaliyyətlərinə başlamazdan öncə investisiya prosesində olan problemləri, riskin səviyyəsini və s. araşdırmaq məcburiyyətindədir. Başqa-

başqa ölkələrdə riskin səviyyəsi və şərtləri də müxtəliflik xarakteri daşıyır. Bu sahə üzrə ixtisaslaşmış beynəlxalq təşkilatlar risklərin müşahidəsi zamanı bir sıra təsnifatlara üstünlük verirlər ki onlar da: texniki, siyasi, iqtisadi və maliyyə risklərini əhatə edir.

Mineral xammal bazası mövcudluğu vəziyyətində konkret yatırımlar üçün səciyyəvi qəbul edilən anlayış olaraq texniki risk adlanır. İnvestorlar üçün investisiya həyata keçirəcəyi ölkənin siyasi vəziyyəti çox önəmli xarakter daşıyır və bu da onu həmin ölkənin investisiya mühitini qiymətləndirməyə vadar edir ki bu da siyasi risk anlayışıdır. Investisiya yatırımları proseslərində qarşıda olan maliyyə risklərinin minimuma endirilməsi, investisiya siyasətində elmi cəhətdən təsdiqini tapmış və reallığı özündə əks etdirən müddəaların olması zəruridir.

Bir sıra proqnozlara- qiymət səviyyəsi, infilyasiya, tələb və təklif nisbətinin və s. əsaslanır ki, bu da iqtisadi risk adlanır.

Fəsil 2. Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyaların təsirləri.

2.1. Azərbaycanın neft sektorunda xarici investisiyaların rolu.

İqtisadiyyatımızın əsas hissəsini neftin hasil edilməsi və ixrac edilməsi təşkil edir.

Keçən əsrin 90-cı illərin əvvəllərindən etibarən Azərbaycanda neft hasilatının növbəti inkişaf imkanları bu sahəyə xarici investisiyaların və transmilli neft şirkətlərinin cəlb olunması ilə bağlı oldu. İşin özlüyündə bu proses 80-ci illərin sonlarında- SSRİ-də baş verən yenidənqurma nəticəsində və Avropa ilə iqtisadi əməkdaşlığın qurulmasının mümkünüyü qəbul oldunduqdan sonra başladı. Bəzi xarici neft şirkətləri Xəzər dənizinin ölkəmizə məxsus bölməsində 80-ci illərdə kəşf olunmuş zəngin neft yataqlarına diqqət ayırmağa başladılar. Öncələr onların əsas diqqəti 1985-1987-ci illərdə kəşf olunmuş «Çıraq» və «Azəri» yataqlarında olan neft ehtiyatlarına istiqamətlənmişdi. Xarici şirkətlərin buraya ayırdığı diqqəti

nəzərə alan hökumət 1991-ci ilin əvvəlində «Azəri» yatağı üçün tender elan elədi. Bu tenderdə BP, «Amoko» və «Ukoil» kimi bu sahədə öz sözünü demiş neft şirkətləri də olmuşdu. Baş tutan tenderin yekun nəticəsi isə 1991-ci ilin iyul ayında elan olundu – ABŞ-ın «Amoko» şirkəti qazandı. Bununla yanaşı Azərbaycan hökuməti tenderde iştirak etmiş o biri şirkətlərin də cəlb edilməsi haqqında qərar qəbul etdi. Bununla da , «Amoko» şirkətinin idarəçiliyi altında konsorsium təşkil olundu. Bu konsorsiuma «Yunokal», BP, «Mc.Dermott», «Ramko» kimi şirkətlər də daxil oldular.

1991-ci il oktyabr ayının on səkkizində Azərbaycan Respublikasının yenidən dövlət müstəqilliyi bərpa etdi. Müstəqil dövlətimiz neft yataqlarının xarici şirkətlərlə birlikdə istismarı yönündə danışıqlar aparmağı davam etdirməyi haqqında yeni qərara qəbul etdi. Çünki, neft ehtiyatı müstəqilliyini təzəcə bərpa olunmuş Azərbaycanın imkanı olaraq dünya bazarlarına satış həyata keçirə biləcəyi əsas resurs idi. Neftdən gələcək iri həcimdə gəlirlər ölkədə makro səviyyədə stabiliyi təmin edəcək və ölkəni tənəzzüldən çıxaracaq əsas vasitə sayılırdı.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti «Günəşli», «Azəri», və «Çıraq» yataqları ilə bağlı ümumi infrastrukturun yaradılması imkanlarının öyrənilməsi haqqında qərar aldı.

Azərbaycanın neft sektorunda xarici investisiyaların iştirakı bu sənaye sahəsinin gələcəyi ilə yanaşı həm də bütün ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün əlverişlidir. Bu investisiya yatırımları bir sıra beynəlxalq səciyyə daşıyan müqavilələr sayəsində həyata keçirilir ki, bu müqavilələrin kökündə «Əsrin müqviləsi» dayanır. Belə ki, bu müqavilə çox böyük keyfiyyətə və rəqabət qabiliyyətinə sahib olan Azərbaycan neftinin beynəlxalq bazara çıxarılmasının və ölkəmizin yeni neft strategiyasının əsasını qoydu. Azərbaycanın mütərəqqi neft stratiyegiyası Xəzərin Azərbaycan bölməsində olan neft ehtiyatlarının xarici şirkətlərlə birlikdə işlənməsi ilə səciyyələnilir. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi dövrdə ölkədə siyasi-iqtisadi vəziyyət çox gərgin idi. Təbii ki, belə bir şərait olan ölkəyə heç bir xarici şirkətin

investisiya qoymağa marağı olmazdı. Məhz bu amili nəzərə alan Heydər Əliyev ilk öncə ictimai siyasi vəziyyəti sabitləşdirdi və 1994-cü il 12 noyabrda atəşkəs elan edilməsinə nail oldu. İqtisadi fəaliyyət üçün ölkədə hərtərəfli imkanlar açıldı. Yalnız bundan sonra ölkəmizə, xüsusən də neft sektoruna xarici investisiya axını başlandı. O vaxtdan uğurla həyata keçirilən yeni neft strategiyası indiyədək 30 beynəlxalq neft müqaviləsi bağlanmasını təmin etmişdir. Görülən müştərək işlər ölkəmizə müasir texnologiyaların gətirilməsi, neft sənayesi infrastrukturunun yenidən qurulması, yüksək peşəkarlığa malik milli kadrların hazırlanması, eləcə də digər sahələrin inkişafı, minlərlə yeni iş yerlərinin açılması üçün geniş imkanlar açmışdır.

Azərbaycan Respublikasının sektorunu inkişaf etdirilməsi strategiyası əsasən iki mənbə hesabına formalaşa bilər. Onlar aşağıdakılardır:

Azərbaycan neft sənayesinin xarici resurslar hesabına inkişaf etdirilməsi tədbirləri.

Azərbaycan neft sənayesinin daxili resurslar hesabına inkişaf etdirilməsi tədbirləri.

Azərbaycan neft sənayesinin xarici investisiyalar vasitəsi ilə inkişaf etdirilməsi ölkənin dənizdə və qurudakı bir çox neft yataqlarının xarici şirkətlər tərəfindən istismar olunması şəklində həyata keçirilir. Son dövrdə bu istiqamətdə aparılmış işlərin nəticəsi onu göstərir ki, bu sahədə çox müsbət nailiyyətlər əldə edilmişdir. 1995-ci ildən bu günə kimi Azərbaycanda xarici investiyaların böyük hissəsi neft sektoruna yönəldilmişdir. Biz bunu cədvəl 1-dən də aydın şəkildə görə bilərik.

Cədvəl 1.

Neft və qeyri- neft sektoru üzrə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş birbaşa xarici investisiyalar (mln. ABŞ dolları)								
	1995-2002	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Neft sektoru	6105,3	2955,3	3407,8	4287,8	6801,5	6730,7	6622,7	5617,4
Qeyri- neft sektoru	1362,1	659,6	886,0	1094,5	1041,0		860,4	1706,2

						1318.5		
Digər sahələr üzrə								
<i>sənaye</i>	463,0	415,5	540,5	667.6	635	791.1		
<i>kənd təsərrüfatı</i>	0,0							
<i>tikinti</i>	359,3	89,0	119,6	147.8	140.5	168.8		
<i>ticarət və xidmət</i>	289,9	72,6	110,8	136.8	130.1	167.4		
<i>nəqliyyat</i>	147,3	69,3	97,5	120.4	114.5	137.1		
<i>sair xidmətlər</i>	102,6	13,2	17,6	21.9	20.9	54.1		

Azərbaycanın neft sektoruna xarici sərmayələrin daxil olması respublikanın Xəzər dənizindəki «Azəri», «Çıraq», «Günəşli» yataqlarının xarici şirkətlər tərəfindən birlikdə işlənməsi üzrə müqavilənin bağlanmasıdan sonra başladı.

Müqavilə 1994-cü ilin sentyabrın 20-də "Production Sharing"(Pay bölgüsü) tipli layihə əsasında imzalanmışdır. Bu müqavilənin bağlanmasında 7 dövləti təmsil edən 11 xarici şirkət iştirak etmişdir. 1994-cü il dekabrın 12-də bu müqavilə ölkə parlamenti tərəfindən ratifikasiya edilib və qanun statusu almışdır. Hazırda bu sahədə bağlanmış müqavilələrin sayı 21 çatmışdır.

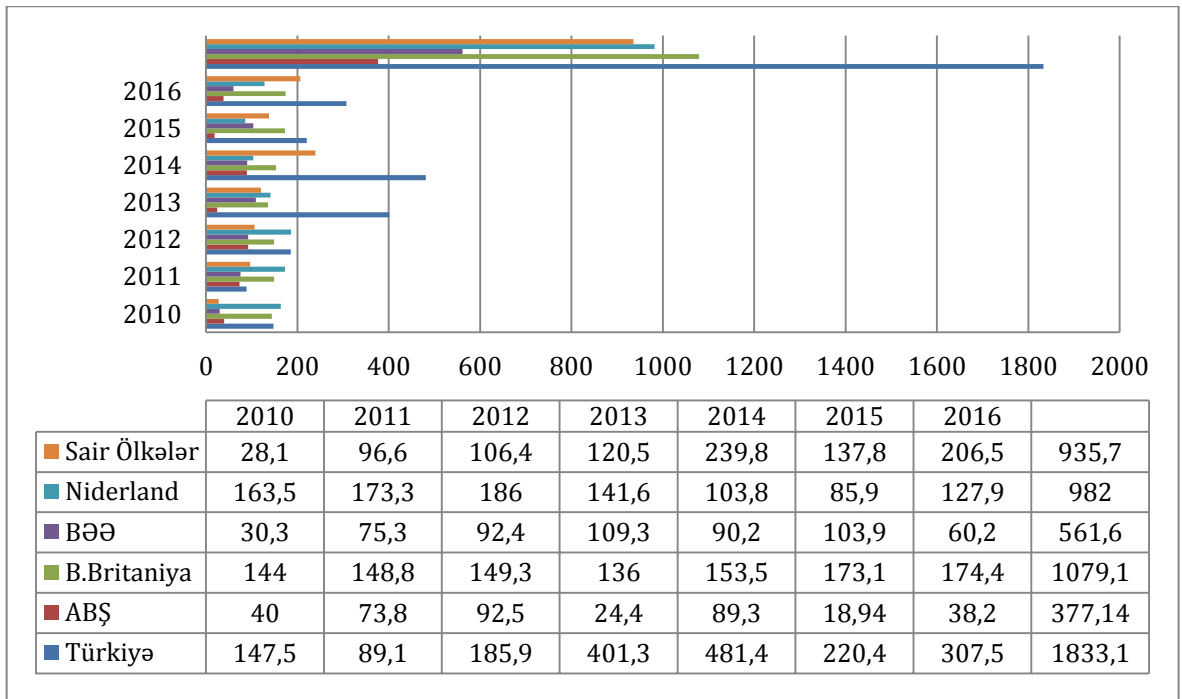
Müqavilənin bağlanmasında iştirak edən xarici şirkətlər onun məqsədini və şərtlərini reallaşdırmaq məqsədi ilə qarşılıqlı razılıq əsasında Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ) yaratmışlar. ABƏŞ təsdiq olunmuş icra proqramlarının reallaşdırılması üçün yaradılmış gəlirsiz və ziyansız şirkətdir. Azərbaycanın neft sektorunda xarici sərmayələrin yönəldilməsində ABƏŞ-in rolu olduqca böyükdür. Neft yataqlarının istismarı məqsədi ilə qoyulan xarici kapitalın ümumi həcmində bu şirkətin xüsusi çəkisi üstünlük təşkil edir.

Azərbaycanın neft sənayesinə investisiya qoyuluşunda bir çox ölkələrin şirkətləri iştirak edirlər. 1994-cü ildə ölkənin neft sektoruna investisiyalar daha çox Türkiyə tərəfindən qoyulmuşdur.

Ölkələr üzrə nəzər yetirdikdə Azərbaycana böyük həcmdə investisiya yatıran ölkələr Amerika Birləşmiş Ştatları, Birləşmiş Krallıq, Türkiyə

həmçinin Qərbi Avropa ölkələridir.

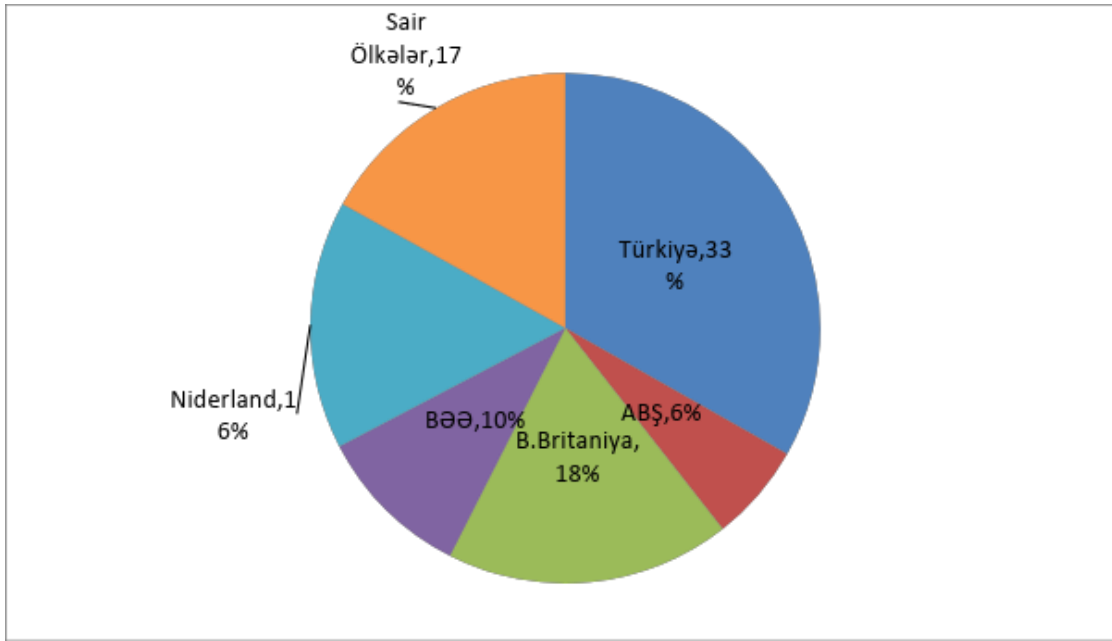
Azərbaycana yönəldilmiş xarici investisiyaların ölkələr üzrə strukturu.

Mənbə: ARDSK, “Azərbaycan Rəqimlərlə” statistik məlumatlarına əsasən. Cədvəl 2

Cədvəl 2-dən də görə bilərik ki, investisiyaların ölkələrə görə strukturunda bir tarazlıq mövcud deyil. Yəni keçən ildə əsas investor kimi çıxış edən bir ölkənin, sonrakı ildə qoyduğu investisiya birdən azala bilər. Bunun başlıca səbəblərindən biri investisiyaların daha çox neft sektoru ilə əlaqəli olan işlərə istiqamətləndirilməsidir. Amma, Azərbaycana investisiya qoyan ölkələr sırasında bütün illərə görə öz xüsusi çəkilişləri ilə fərqli olan ölkələr mövcuddur ki, bunlar da daha çox Amerika Birləşmiş Ştatları, Böyük Britaniya, Türkiyə, Birləşmiş Ərəb Əmirliyi və Niderland Krallığıdır.

Bu ölkələrin xüsusi çəkilişlərinin çox olmasının səbəbi də ölkəmizin karbohidrogen ehtiyatlarının daha çox həmin ölkələrin şirkətləri vasitəsilə hasil olunmasıdır.

Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqmlərlə" statistik məlumatlarına əsasən.

Şəkil 4. 2010-2016-cı illərdə Azərbaycana qoyulmuş investisiyalarda xarici ölkələrin payı.

Şəkil 4-dən də görüldüyü kimi, 2010-2016-cı illərdə ölkəmizin əsas investorları B.Britaniya, Türkiyə, Niderland- ölkələrinə məxsusdur. Əvvəldə də qeyd olunduğu kimi, bunun əsas səbəbi, bu ölkələrin böyük neft şirkətləri olan Türkiyə petrolleri, BP, BOTAŞ, Petkim və s ölkəmizin neft sahəsində fəaliyyəti ilə əlaqədardır.

Azərbaycanın neft sektoruna vəsait qoyuluşunun dinamikası onu göstərir ki, ölkənin neft sənayesinin xarici sərmayələr hesabına inkişaf etdirilməsi istiqamətində böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir.

Respublikanın neft sənayesinə xarici investisiyaların daxil olması, vəsait qoyuluşu və texnologiyalar ilə yanaşı istehsalda geniş işçi qüvvəsinin cəlb edilməsi üçün də şərait yaradır. Cəlb edilən işçi qüvvəsinin tərkibində yerli əmək ehtiyatlarından da geniş istifadə edilir, bu da əhalinin maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün müəyyən imkan yaradır. Xarici şirkətlərin Azərbaycanın neft ehtiyatlarının mənimsənilməsində iştirak etməsi eyni zamanda ölkənin yerli kadrlarının yetişməsinə də şərait yaradır. ABƏŞ-in

prezidenti də öz müsahibəsində bu fikri ifadə etmişdir: "Azərbaycan iqtisadiyyatının qazancı təkcə neft gəlirlərindən deyil. Başqa mənfəətlər var. Fikrimizcə, ən böyük qazanc peşəkar kadrların yetişməsindədir. "Əsrin müqaviləsi" kimi böyük layihə, artmaqda olan məsuliyyəti yerli kadrlar öz boyunlarına çəkiblər. Bizim ixtisaslı işçilərin 2/3 hissəsi yerli kadrlardır".. Bütün bunlar ölkə iqtisadiyyatında işsizlik probleminin get-gedə azalmasına gətirib çıxardı biz bunu Dövlət Statistika Komitəsinin vermiş olduğu göstəricilərdən də aydın şəkildə görürük. Cədvəl 3-də 2000-ci ildən başlayaraq 2016-cı il aralığında məşğulluğun hər keçən ilə nisbətə artdığını görə bilərik.

İllər	2000	2005	2010	2013	2015	2016
Əmək ehtiyatları	4685.8	5421,3	6015,0	6260,1	6335,9	6350,4
Məşğul olan əhali	3855.5	4062,3	4329,1	4521,2	4602,9	4759,9
İqtisadiyyatda məşğul olmayan əmək ehtiyatları	830.3	1359.0	1685.9	1738,9	1733.0	1590.5

Cədvəl 3

vəl 3

Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqimlərlə" statistik məlumatlarına əsasən.

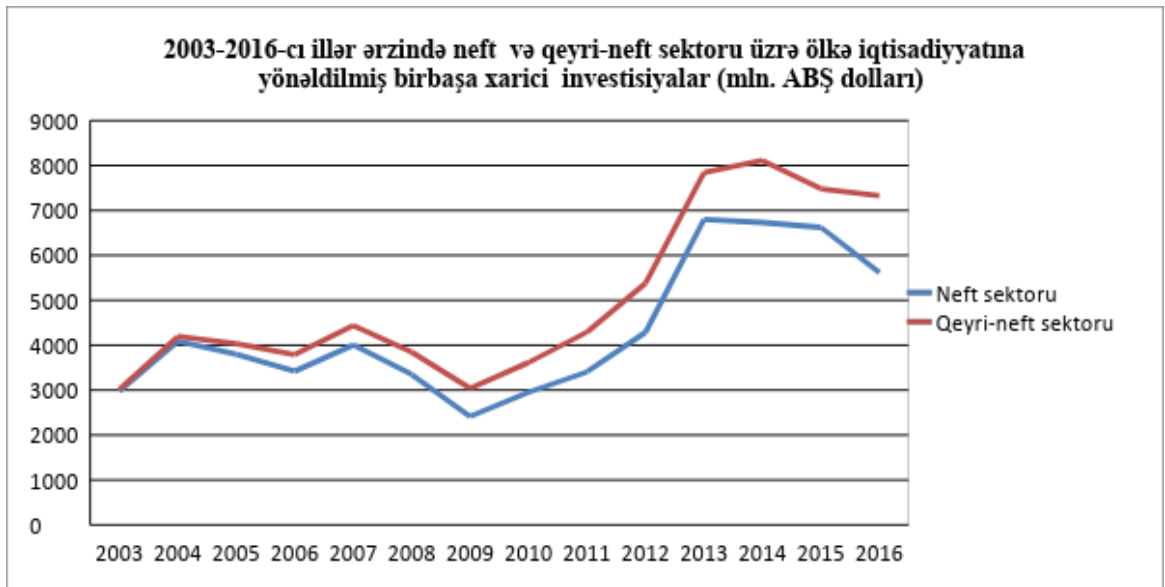
Belə ki, ölkə iqtisadiyyatına yatırılan yatırımlar yeni iş yerlərinin açılıb işsizlik probleminin həlli ilə yanaşı dövlət büdcəsinə transfertlərin artması ilə büdcəsinin də artmasına və dövlət az təminatlı və yoxsul vətəndaşlarına daha çox diqqət və qayğı göstərməsinə şərait yaradır. Biz bunu cədvəl 4-də olan statistik göstəricilərdən də görə bilərik. Yoxsulluq səviyyəsi get-gedə azalmaqdadır.

Cədvəl 4

İllər	2005	2010	2012	2013	2014	2015	2016
Yoxsulluq həddi, manat	42.6	98.7	119.3	125.2	129.6	135.6	148.5
Yoxsulluq səviyyəsi, faizlə	29.3	9.1	6.0	5.3	5.0	4.9	5.9

Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqmlərlə" statistik məlumatlarına əsasən.

1994-ci ildən sonra "Əsrin müqaviləsi" çərçivəsində respublikanın neft yataqlarının xarici şirkətlər ilə birgə mənimsənilməsi istiqamətində çox böyük işlər görülmüşdür. Bu işlərin nəticəsi kimi neft hasilatı 1998-ci ildən sonra artmağa başladı. Azərbaycanın neft sənayesində hasilatın həcmının artması bu sahədə aparılan investisiya siyasətinin müsbət nəticəsi kimi qəbul edilə bilər.

Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqmlərlə" statistik məlumatlarına əsasən

.Qrafik 1.

Qrafik 1-də Azərbaycanın neft sektoruna və qeyri-neft sektoruna yönəldilmiş xarici investisiyaların həcmində 2003-cü ildən artım davam etdiyini görürük.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycanın neft sənayesində 1994-cü ildən son dövrə qədər xarici şirkətlərlə bağlanmış müqavilələrin sayı 21-ə çatmışdır. Bunlardan 16-ı dəniz, 5-i isə quru sahələrin işlənməsini nəzərdə tutur. Bağlanmış müqavilələrdən Azəri-Çıraq-Günəşli yatağının istismarına dair müqavilə daha tez öz nəticəsini göstərmişdir. 1994-cü ildən bu yataqlarda cəmi 20 quyu qazılmış, onlardan 12-si istismar, 3-ü suvarma və 5-i qiymətləndirmə quyularıdır.

Xəzər dənizində və Azərbaycanın quru ərazisində yeni yataqların kəşf

edilməsi, neft hasilatının artırılması ilə əlaqədar olaraq xarici şirkətlər tərəfindən böyük həcmdə investisiyalar yönəldilmiş, yeni texnologiyalar və əsas fondlar istifadəyə verilmişdir. Bununla əlaqədar olaraq neft hasilatı əvvəlki dövrə nisbətən artmışdır.

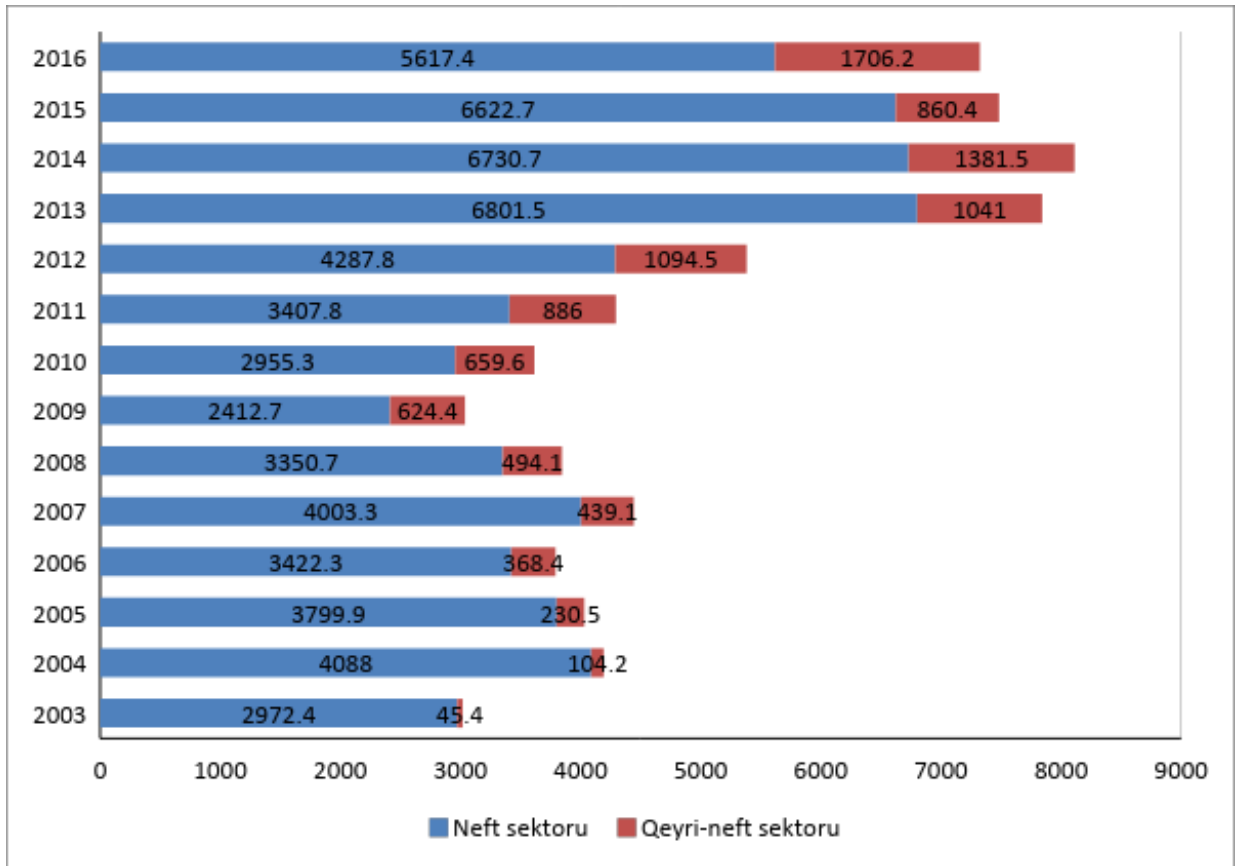
Azərbaycanın neft sənayesinə xarici investisiyaların cəlb edilməsi ölkədə qaz hasilatının artmasına da şərait yaratmışdır. Qaz hasilatının artmasına əsasən neft ilə birlikdə çıxan səmt qazının çıxarılması hesabına nail olunmuşdur. Ölkədə hasil olunan qazın böyük hissəsi (95%) dənizdən çıxarılır, bunun da 85%-i Bahar, Günəşli və Xərə-zirə dəniz yataqlarından hasil edilir.

“Əsrin müqaviləsi”nin reallaşdırılması indiyədək Azərbaycanda yalnız neft sektoruna 30 milyard ABŞ dolları həcmində investisiyanın qoyulmasını təmin etmişdir. Hazırda dünyanın 15 ölkəsinin nümayəndələri 34 neft və qaz sektoru sahəsində ixtisaslaşmış şirkəti Azərbaycanda uğurlu şəkildə fəaliyyət göstərir. Həmçinin, ARDNŞ və onun struktur sektorları tərəfindən təsis olunmuş 27 birləşik müəssisə və əməliyyat kompaniyası, 7 alyans neft və qaz sektorunun inkişafında xüsusi rol oynayır. Dünyanın ən tanınmış beynəlxalq maliyyə şirkətlərinin də dəfələrlə rəsmən elan etdikləri kimi, ölkəmiz indi də iqtisadi inkişaf səviyyəsinə, hər adambaşına olan ÜDM istehsalının həcmi üzrə dünyanın aparıcı dövlətləri sırasına çıxmış, siyasi aspektdən də dünya iqtisadiyyatında layiqli yerini tutmuşdur. Azərbaycanın neft sektoru, təbii ki, ölkə iqtisadiyyatı üçün həlledici amildir, “Əsrin müqaviləsi”nin Azərbaycanın müasir tarixindəki rolu müstəsna əhəmiyyətə malikdir. “Əsrin müqaviləsi” imzalandıqdan sonra ölkəyə milyardlarla dollar xarici sərmayə qoyulmuş, yeni iş yerləri açılmış, güclü infrastruktur, kadr potensialı yaradılmışdır.

18 sentyabr 2002-ci ildə Bakıda Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə prezidentlərinin, Amerika Birləşmiş Ştatlarının energetika nazirliyinin nümayəndələri və nazirinin iştirakı ilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan magistral ixrac boru kəmərinin əsası qoyuldu. Bundan üç il sonra, 2005-ci ilin may ayında ixrac boru kəmərinin ölkəmizin ərazisindən keçən bölməsindən istifadəyə

verilməsi tədbiri keçirildi və boru xəttinə birinci dəfə neft vuruldu. Eyni ilin oktyabr ayında isə ixrac boru kəmərinin Gürcüstana məxsus olan hissəsi istifadəyə buraxıldı. mayın 28 may 2006-cı ildə ölkəmizin qara qızılı Ceyhan limanına çatdı.

Bakı-Tibilisi-Ceyhan boru kəməri bir ilə 50 milyon ton Azərbaycan nefti Avropaya ixrac etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Həmçinin Qazaxıstanın da Bakı-Tibilisi-Ceyhan boru kəmərinə öz nefti ilə qoşulması Qazaxıstana da neftinin bu boru kəmərinin vasitəsilə dünya bazarlarına daxil imkan verdi.

Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqimlərlə" statistik məlumatlarına əsasən.

Qrafik 2. 2010-2016-ci illərdə neft və qeyri-neft bölmələrinə istiqamətləndirilmiş birbaşa xarici investisiyaların strukturu (milyard ABŞ dolları ilə).

Qrafik 2-dən də açıq görünür ki, birbaşa xarici investisiyaların strukturunda neft bölməsinə istiqamətlənmiş investisiyalar hələ də üstünlük təşkil edir. Eyni zamanda diqqət yetirsək qeyri-neft sektorunda da əvvəlki illərə nəzərən artım dinamikası mövcuddur.

Respublikada neft kontraktlarında iştirak edən xarici şirkətlərin nəinki hüquq və öhdəlikləri təsdiqləndi, eyni zamanda Azərbaycan hökuməti

tərəfindən onlara çox sayda əlavə güzəşt və imtiyazlar verilmişdir. Bunlar aşağıdakılardır:

- ❖ Neft kontraktlarının fəaliyyətinin Bütün dövrü zamanı onun şərtlərinin iqtisadi sabitliyi;
- ❖ Xarici iştirakçıların mülkiyyət və hüquqlarının alınması, milliləşdirilməsi və yaxud da müsadirə hallarının istisna edilməsi;
- ❖ Azərbaycanın qanunvericiliyində yaranacaq dəyişikliklər ilə əlaqədar olaraq itirilə biləcək hüquq və mülkiyyətin tam kompensə edilməsi;
- ❖ Müqavilə dövründə neft-qaz əməliyyatları üçün material ehtiyatlarının, maşın və avadanlıq, ixrac (idxalının) azad rejiminin təmin edilməsi;
- ❖ İş dövründə vacib olacaq lisenziya və icarələrin alınmasında hərtərəfli yardımın göstərilməsi və əməliyyatlarının həyata keçirilməsi zamanı mövcud infrastrukturdan istifadə edilməsi hüququnun təmin edilməsi.

Neft sənayesinə investisiyaların cəlb edilməsi prosesinin inkişafı sahədə keçirilən vergi siyasətinin aparılması səviyyəsindən çox asılıdır. Azərbaycan Respublikası ərazisində, o cümlədən Xəzər dənizinin AR-na mənsub olan sektorunda faydalı qazıntıların çıxarılmasına görə madən vergisi tutulur.

Azərbaycan Respublikası ərazisində (Xəzərin də müəyyən hissəsi) yerin təkindən çıxarılan faydalı qazıntılar vergi tutma obyektidir. “Mədən vergisi haqqında” 24 may 1995-ci il qanununa əsasən çıxarılan neftin hər tonuna vergi dərəcəsi müəyyən edilir.

Respublikamızın neft ehtiyatlarının mənimsənilməsində iştirak edən xarici şirkətlər, podratçı və subpodratçılar, əməliyyat şirkətləri, onların orta q şirkətləri Azərbaycan dövlətinə yalnız mənfəət vergisi ödəyirlər. Neft investorları neft ehtiyatlarının işlənməsi ilə bağlı Bütün xərclərini cəmləyir və əldə edilmiş mənfəətə uyğun vergi ödəyirlər. Mənfəət artdıqda həmin vergi artır, əks halda isə azalır.

14.09.2017 tarixində “Azəri-Çıraq-Günəşli” yataqlarının əvvəldən hazırlanmış sazişlə yanaşı yenidən tərtib olunmuş sazişi imzalanmışdır. Bu

sazişi imzalayanlar sırasına BP, SOCAR, “Itochu” , “Inpex, “Statoil”, “ExxonMobil”, TPAO, “Chevron”və “ONGC Videsh Ltd.” OVL şirkətlərinin rəhbərləri daxil oldular.

Bakıda “Əsrin müqaviləsi”nin (“Azəri-Çıraq-Günəşli”) yataqlar kombinasiyasının işlənməsinə görə Hasilatın Pay Bölgüsü sazişinin uzadılmasını haqqında sazişin imzalanması mərasimi qeyd olundu. Sazişdə 2050-ci ilə qədər uzadılma nəzərdə tutulur.

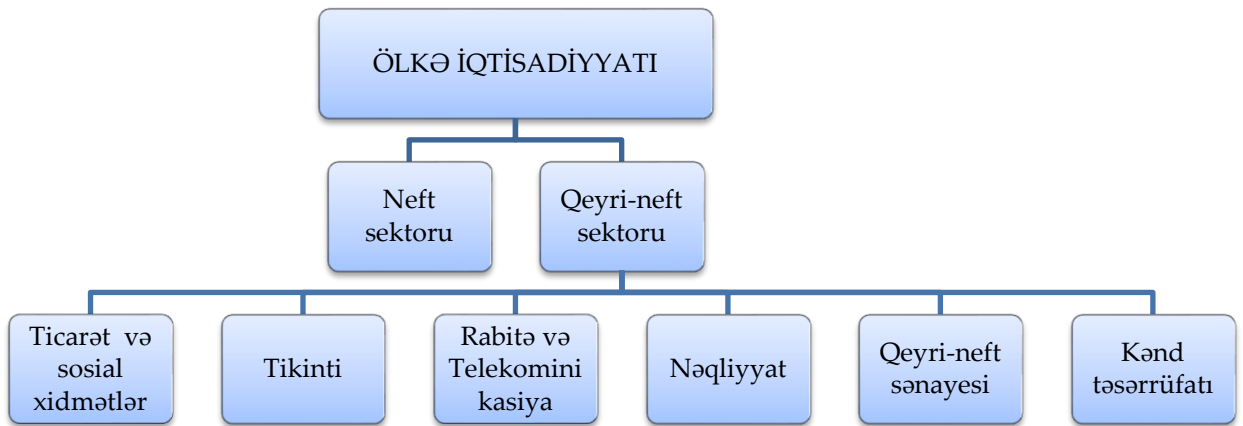
2.2. Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda xarici investisiyaların rolu.

Beynəlxalq təcrübə də sübut edir ki, yalnız bir amilə əsaslanan iqtisadi inkişaf davamlı ola bilməz və dünya bazarının konyunkturasının dəyişməsi iqtisadi inkişafa mənfi təsir göstərə bilər. Buna görə də Azərbaycanda zəngin neft ehtiyatlarının mövcudluğuna baxmayaraq bu prinsip həyata keçirilir və iqtisadi inkişafın neft amilindən asılılığının azaldılması istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Son illərdə qeyri neft sektorunun inkişafına xüsusi diqqət verilir və bu sektorlara külli miqdarda investisiyalar qoyulur.

2017-cü il ərzində ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi, idxaldan asılılığın maksimum dərəcədə azaldılması, ölkənin ixrac potensialının yüksəldilməsi, eləcə də yerli xammal və materiallarla işləyən yüksək ixrac qabiliyyətli əmtəələr istehsal edən böyük sənaye komplekslərinin yaradılması, rəqabətə davamlı məhsul istehsalının, həmçinin, əlverişli biznes mühitinin yaradılması, yerli və xarici investisiyaların prioritet sahələrə cəlb olunması, özəl müəssisələrin fəaliyyətinə hərtərəfli yardım göstərilməsi, özəl sektorun inkişafı və ölkədə rəqabət mühitinin təkmilləşdirilməsi üçün zəruri institusional islahatların həyata keçirilməsi, ölkə sahibkarlarının biznes əlaqələrinin inkişafı üçün əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini bərpa etdiyi ilk illərdə iqtisadi

tənəzzüllə qarşılaşmışdır. 1995-ci ildən başlayaraq bu tənəzzül dayandı və ölkəmizdə tədricən iqtisadi artım təmin edilməyə başladı. Tədqiqatlar göstərir ki, bu dövrdə iqtisadi artımın təmin edilməsi əsasən neft sektoruna xarici investisiyaların cəlb olunması və neft sektoru ilə əlaqəli tikinti quraşdırma işlərinin miqyasının artması hesabına baş vermişdir. Bu səbəbdən də həmin dövrdə neft və qeyri-neft sektorlarında iqtisadi artım tempi fərqli idi və qeyri-neft sektorunda iqtisadi artım tempi neft sektoruna nisbətə aşağı idi.

Ölkə iqtisadiyyatının strukturu. Sxem 1

Sxem 4-dən göründüyü kimi, qeyri-neft sektoru 6 əsas sahədən ibarətdir. Bu sahələrdən ilk 4-ü (ticarət və sosial xidmətlər sektoru, tikinti sektoru, rabitə və telekommunikasiya, nəqliyyat sektoru) qeyri-ticari sahələr olduqları üçün xarici ticarətdə iştirak etmir. Xarici ticarətdə ölkənin qeyri-neft sektoru kənd təsərrüfatı məhsulları və eləcə də, qeyri-neft sənayesi məhsulları ilə təmsil olunur.

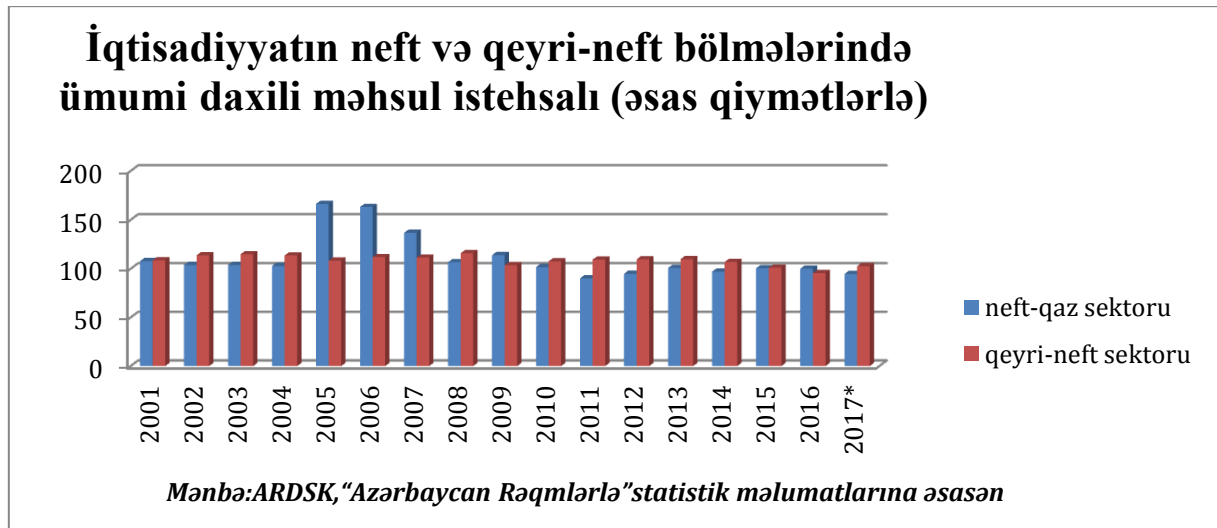
Azərbaycan Respublikasının qeyri-neft sənaye sahələri, kənd təsərrüfatı, tikinti, nəqliyyat, rabitə və digər sahələrin inkişaf etdirilməsində xarici investisiyalardan istifadə edilməsi imkanları kifayət böyükdür. Xarici kapitalın qeyd edilən sahələrə və infrastrukturun inkişafına cəlb edilməsi səmərəliliyi bu istiqamətdə ümummilliyə yanaşmadan irəli gələn və bilavasitə dövlətin himayəsi ilə reallaşan proqramlardan asılıdır.

Qeyri-neft sektorunun əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada istehsalın real artım tempi neft sektoru ilə müqayisədə dünya bazarında

tələbin dəyişməsindən ciddi surətdə asılı deyildir. Qeyri-neft sektorunda istehsalın artım tempi daha çox bu sektora cəlb olunmuş xarici investisiyaların həcmindən, daxili tələbdə baş verən dəyişiklərdən, ölkədə aparılan struktur islahatlarından və institusional dəyişikliklərdən asılıdır.

Araşdırmalara görə, Azərbaycan iqtisadiyyatında neft sektorundan fərqli olaraq qeyri-neft sektorunda istehsalın real artımı zəif inkişaf etməkdədir. Bu xüsusilə neft sektoru ilə müqayisədə həmin sektora daha az xarici investisiyaların cəlb olunması və bu sektorun məhsullarına qarşı xarici tələbin zəif olması ilə əlaqədardır.

ÜDM istehsalında neft və qeyri-neft sektorlarının statistik göstəricilərinə baxsaq müşahidə edirik ki, neft sektoru qeyri-neft sektorundan üstün mövqedədir.

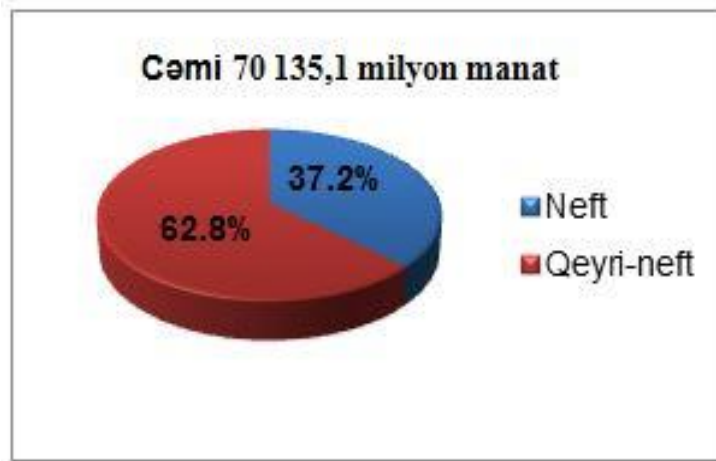
Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqmlərlə" statistik məlumatlarına əsasən.

Qrafik 1

İlkin məlumatlara görə 2017-ci ildə ölkədə istehsal edilmiş ümumi daxili məhsul 70 135,1 milyon manata çatmışdır (şəkil 1).

Neft sektorunda əlavə dəyərin 37,2%-i (26 073,2 milyon manat) istehsal olunmuş, 2016-cı illə müqayisədə istehsal 5,0 faiz azalmışdır.

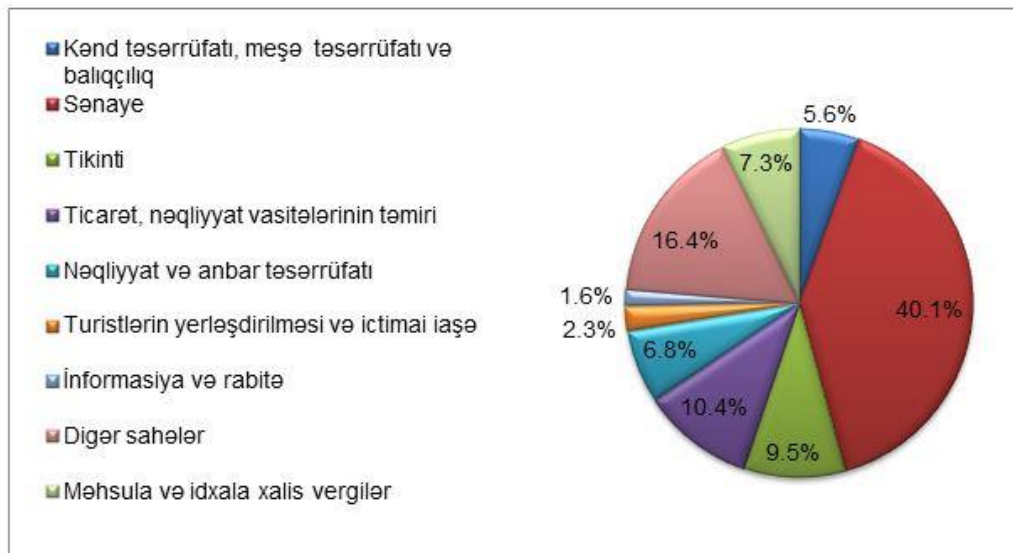
Qeyri-neft sektorunda əlavə dəyərin 62,8%-i (44 061,9 milyon manat) istehsal olunmuş, 2016-cı illə müqayisədə istehsal 2,7% artmışdır.

Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqmlərlə" statistik məlumatlarına əsasən.

Şəkil 1. Ümumi daxili məhsulun bölgüsü (2017-ci il)

2017-ci ildə sənayedə 28 087,3 milyon manatlıq əlavə dəyər istehsal edilmiş, o da ümumi daxili məhsulun 40,1% təşkil etmişdir.

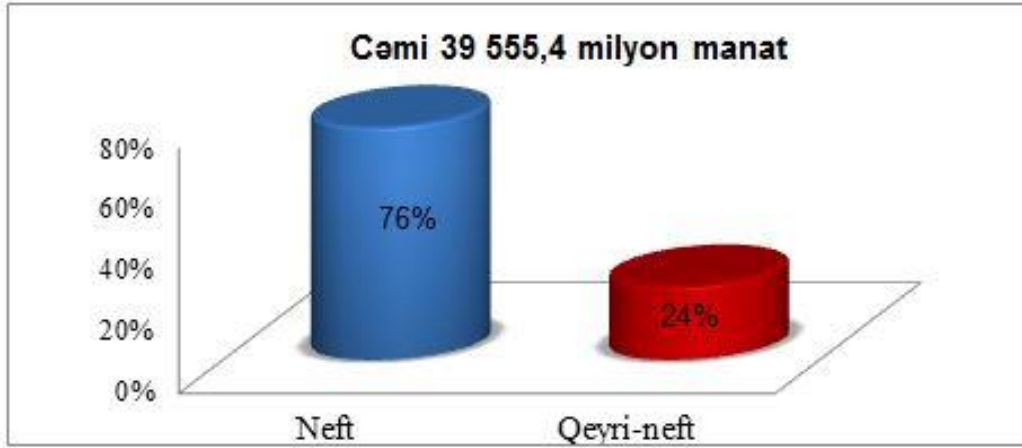

Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqmlərlə" statistik məlumatlarına əsasən.

Şəkil 2. Ümumi daxili məhsulun strukturu (2017-ci il)

Şəkil 2-yə nəzər yetirək, Qeyri-neft sənayesi isə 9 484,8 milyon manat təşkil etmiş və 2016-cı ilə nisbətən 3,7% artmışdır. Bu artım əsasən rezin və plastik kütlə məmulatlarının istehsalı (71,7%), tikinti materiallarının istehsalı (46,6%), toxuculuq sənayesi (44,7%), maşın və avadanlıqların istehsalı (42,9%), elektrik avadanlıqların istehsalı (34,6%), kompüter, elektron və optik məhsulların istehsalı (25,5%), içki istehsalı (17,2%), kimya sənayesi (16,5), mebellərin istehsalı (16,2%) sahələrində müşahidə olunmuşdur. Ümumi olaraq ÜDM-in 40%-lik sənaye payında sən 76%-i neft sektoruna

24%-i isə qeyri-neft sektoruna düşür və bunu biz şəkil 3-dən görə bilərik.

Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqmlərlə" statistik məlumatlarına əsasən.

Şəkil 3

Son illərdə qeyri-neft sektorunda *Ticarət və sosial xidmət* sahələrinin xüsusi çəkilişində artım müşahidə olunur. Bu artım əhəlinin mal və xidmətlər istehlakı üzrə tələbinin artması və eləcə də, bu sahələrdə kiçik və orta biznes subyektləri üçün daha əlverişli şəraitin yaradılması ilə əlaqədardır.

Bu sektorlarda kapitalın özünü ödəmə prosesinin müddətinin az olması, həmçinin, risklərin səviyyəsinin aşağı olması həmin sektorlara qoyulan investisiyaların həcmində artımına və hal-hazırda bazarda artan tələbi kifayət qədər ödəmə qabiliyyətinə malik zəruri infrastrukturun formalaşması üçün şərait yaranmasına səbəb olmuşdur. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, təklif potensialının yüksəlməsinə baxmayaraq bu sektorlarda bazar qiymətləri də kifayət qədər yüksəkdir ki, bu da biznesin az sayda iri sahibkarların əlində cəmləşməsi, inhisarçılığın yaranması ilə əlaqədardır.

Son dövrlərdə Azərbaycanın xarici ticarətinin coğrafiyasında dəyişiklər müşahidə olunur. Belə ki, əgər əvvəllər Azərbaycanın əsas ticarət tərəfdaşları arasında MDB ölkələri üstünlük təşkil edirdisə, indi Avropa Birliyi ölkələrinin payı üstünlük təşkil edir. MDB ölkələri içərisində Rusiya Federasiyası Azərbaycanla ən yüksək ticarət dövriyyəsinə malikdir. Rusiya Azərbaycanın idxalında birinci yeri tutur. Rusiyanın MDB-nin digər ölkələri ilə müqayisədə Azərbaycanın xarici ticarətində yüksək paya malik olmasının

əsas onun Azərbaycanda istehsal olunmuş kənd təsərrüfatı məhsulları üçün kifayət qədər böyük bazara malik olmasıdır. Digər bir səbəb isə hələ SSRİ dövründən Azərbaycanla Rusiya arasında formalaşmış ticarət iqtisadi əlaqələrdir.

Son dövrlərdə Avropa ölkələrinin Azərbaycanın xarici ticarətindəki payının artması iri neft şirkətlərinin Azərbaycanın neft sektoruna qoyduqları investisiyaların nəticəsi kimi neft ixracının kəskin artması olmuşdur. Bu tendensiya Bakı - Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin işə düşməsi ilə Azərbaycan neftinin Avropa bazarına çıxarılması üçün əlverişli imkan yarandı və bu da Azərbaycan – Aİ ticarət dövryyəsinin artmasına səbəb oldu.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafı həm də xarici ticarətin strukturunda mütərəqqi dəyişikliklərə səbəb olur. Müşahidələr son illərdə ixrac məhsullarının çeşidinin əhəmiyyətli dərəcədə genişləndiyini göstərir. Belə ki, əgər 2003-cü ildə ölkəmişdən 1218 adda məhsul ixrac olunurdusa, 2017-ci ildə bu say 2862-ə çatmışdır. İxracın strukturunda əsas yeri mineral məhsullar, xüsusilə də neft və neft məhsulları təşkil edir. Ölkədən ixrac olunan qeyri-neft məhsulları əsas etibarilə az qiymətli metallar, bu metallardan hazırlanan məmulatlar, ərzaq malları, plastik kütlələr, kauçuk, rezin və onlardan hazırlanan məmulatlar, kimya sənayesi məhsulları, mirvari, qiymətli daşlar və metallar, onlardan hazırlanan məmulatlar, toxuculuq məhsulları tutur. Azərbaycandan ixrac olunun əsas ərzaq məhsulları çay, bitki mənşəli piylər və yağlar, marqarin, şəkər, makaron məmulatları, meyvə - tərəvəz və onlardan hazırlanmış konservlər üstünlük təşkil edir.

Azərbaycanın iqtisadi inkişafının daha bir göstəricisi ölkəmizin elektrik enerjisi ixracatçısına çevrilməsidir. Ölkəmiz Rusiya, İran, Türkiyə və Gürcüstanla elektrik enerjisi satışı və mübadiləsini həyata keçirir.

Son illərdə ölkəmizdə kənd təsərrüfatına diqqət xüsusilə artmışdır. Bu sahəyə qoyulan investisiyaların həcmnin artması kənd təsərrüfatı məhsullarının idxalında əhəmiyyətli azalmaya səbəb olmuşdur ki, bu da ölkənin valyuta ehtiyatlarının ərzaq məhsulları idxalından daha əlverişli

sahələrə yönəldilməsinə səbəb olur. Bu həm də ölkəmizin ərzaq təhlükəsizliyinin daha etibarlı təmin olunması deməkdir.

Əgər 1995-ci ildə Azərbaycanın idxalında ərzaq mallarının xüsusi çəkisi 41,6 faiz təşkil edirdisə, 2015-cu ilin nəticələrinə görə, bu rəqəm 20,6 faizə düşmüşdür. Bu, dövlət tərəfindən bu sahədə effektiv tədbirlərin həyata keçirilməsinin nəticəsində mümkün olmuşdur. Bu tədbirlər içərisində 2008-ci il avqustun 25-də qəbul olunmuş "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı"nı xüsusi qeyd etmək lazımdır. Məhz həmin proqram çərçivəsində həyata keçirilmiş tədbirlər bu sahədə əhəmiyyətli müsbət dəyişikliklərə səbəb olmuşdur.

Xarici ticarət dövriyyəsində müşahidə olunan müsbət dəyişikliklər xarici ticarətin həm həcmində, coğrafiyasının genişlənməsində, həm də ixrac və idxalın strukturunda müşahidə olunur.

Qeyri-neft sektoruna qoyulan investisiyaların artımı tikinti sahəsində də əhəmiyyətli artıma səbəb olmuşdur. Azərbaycanda son illərdə qoyulan investisiyaların, o cümlədən xarici investisiyaların əhəmiyyətli hissəsi məhz tikinti quraçdırma işlərinə yönəldilmişdir ki, bu da müasir infrastrukturun formalaşmasını təmin etmişdir.

Məlum olduğu kimi, tikinti qeyri-neft sektorunda qeyri-ticarət sahəsinə aiddir və bu səbəbdən də tikinti xidmətləri bazarında təklifin səviyyəsi daxili istehsalın potensialından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Son dövrlərdə tikinti bazarında tələb potensialının yüksək olması bu sahədə qiymətlərin də əhəmiyyətli artımına səbəb olmuşdur.

İnformasiya və telekommunikasiya texnologiyalarının dövlət orqanlarında istifadəsinin səmərəliliyinin artırılmasının, əhalinin bu orqanlarla əlaqələrində ünsiyyətinin asanlaşdırılmasının və bürokratik əngəllərin aradan qaldırılmasının, ölkədə yaradılan müxtəlif təyinatlı informasiya sistemlərinin qarşılıqlı uzlaşmasının əsasını qoyulmuşdur.

Azərbaycanda rabitə və informasiya texnologiyaları sektoru da sürətlə

inkişaf edir. Son illərdə bu sektora təxminən 500 milyon ABŞ dolları həcmində investisiya qoyulmuşdur ki, bu məbləğin 70 faizə qədərini xarici investisiyalar təşkil edir.

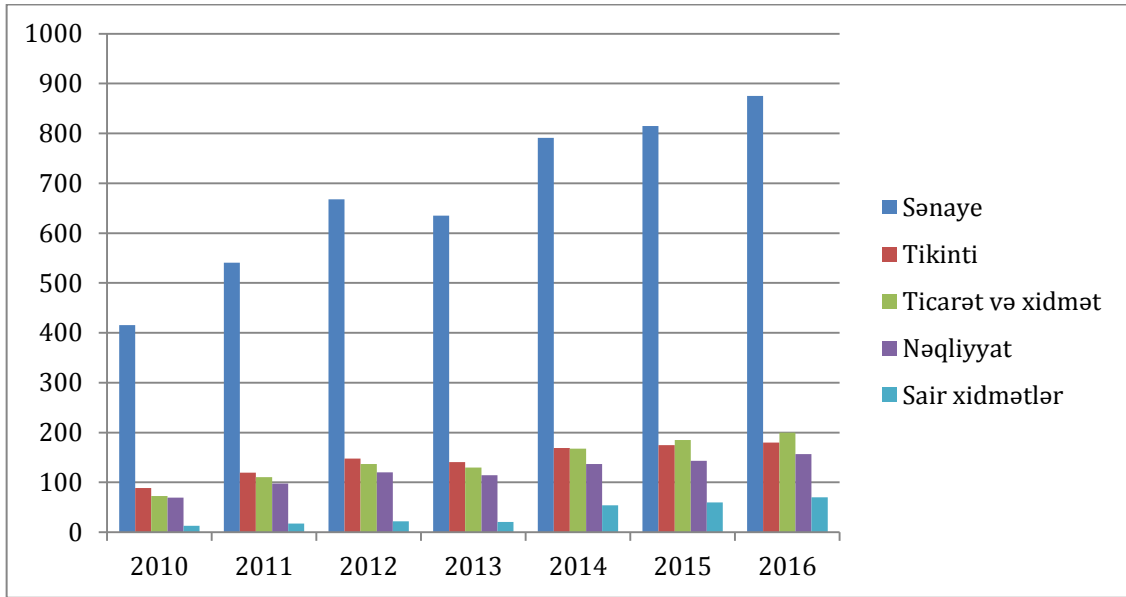
İqtisadiyyatın mühüm sektorlarından olan nəqliyyat sektoruna da böyük miqdarda investisiyalar qoyulmuşdur. Məhz bu sektorun inkişafı nəticəsində 2017-ci il ərzində 226.4 milyon ton miqdarında yük daşınmışdır ki, bu da 2016-cı ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 1.8% artıqdır.

Azərbaycanın əlverişli coğrafi mövqeyi – “Şimal-Cənub” və “Şərq-Qərb” beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin kəsişməsində yerləşməsi – ölkəmizin beynəlxalq ticarət yüklərinin daınması üçün əhəmiyyətli tranzit ölkəsi kimi çıxış etməsinə imkan verir. Məhz bu potensialın reallaşdırılması məqsədi ilə 2007-ci il fevralın 7-də Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan arasında “Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu xətti haqqında” üçtərəfli saziş və “Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu xətti layihəsinin həyata keçirilməsi çərçivəsində Marabda - Türkiyə Respublikası sərhədinə qədər (Kartsaxi) dəmir yolu sahəsinin maliyyələşdirilməsi, layihələndirilməsi, inşası, reabilitasiya-rekonstruksiyası və istismarının prinsip və şərtləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Gürcüstan Hökuməti arasında ikitərəfli Saziş imzalandı.

Hal-hazırda bu layuhə tamamlanmışdır və 30 oktyabr 2017-ci il tarixində Bakı Beynəlxalq dəniz ticarət Limanında hər üç ölkənin rəhbərləri və digər rəsmi şəxslərinin iştirakı ilə Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun rəsmi açılışı ilə əlaqədar təntənəli mərasim keçirildi.

Ölkə iqtisadiyyatının neft sektorundan asılı olmasının mənfi nəticəsi olaraq neftin dünya bazarında qiymətinin aşağı düşməsi ilə xarici valyutanın azalması nəticəsində devalivasiya ilə özləşmiş, bunun nəticəsi olaraq əsaslı şəkildə neftdən asılılığı azaltmaq üçün hökumət qeyri-neft sektorunun inkişafına diqqəti artırmışdır. Bu özünü həm də son illərdə qeyri-neft sektoruna yatırılan investisiyaların ümumiyyətlə iqtisadiyyata yönəldilən investisiyaların həcmində payının əhəmiyyətli dərəcədə artmasında göstərir.

Xarici investisiyaların əsas hissəsi sənaye sektoruna yönəldilmişdir ki, bu da vəsaitlərin çox hissəsinin mədənçıxarma sənayesinə yönəldilməsi ilə əlaqədardır.

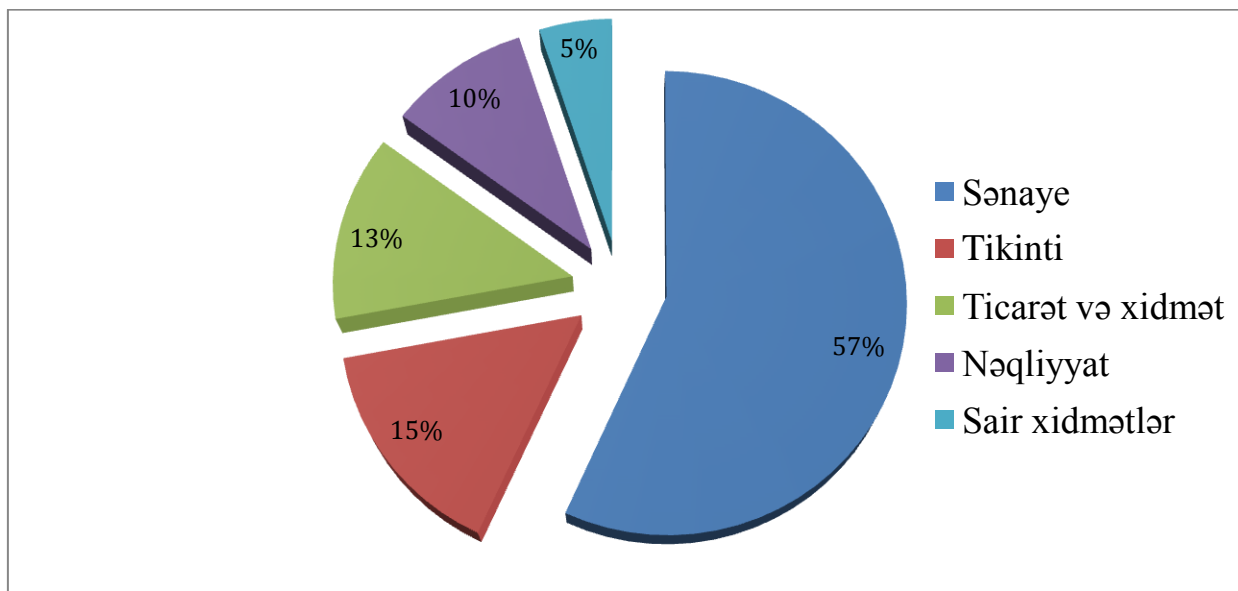
Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqimlərlə" statistik məlumatlarına əsasən.

Qrafik 2. 2010-2016-cu illər ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulmuş xarici investisiyaların sahələr üzrə strukturu. (milyon ABŞ dolları ilə)

Qrafik 4-dən görüldüyü kimi, birbaşa xarici investisiyaların əsas hissəsi sənaye sektoruna qoyulub. Sənaye sektoruna qoyulan vəsaitin həcmi ilə başqa sektorlara yönəldilən vəsaitlərin həcmi arasında böyük fərq mövcuddur ki, bu fərq müxtəlif sahələr üçün 4-31 dəfə intervalında dəyişir. Qrafikdən görüldüyü kimi, xarici investisiya qoyulan sahələr arasında kənd təsərrüfatı yoxdur. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı investisiya potensialının kifayət qədər yüksək olduğu sektorlardandır. Bu sahəyə xarici investisiyaların cəlb olunması zəruri maliyyə resursları ilə bərabər bu sektora yeni texnologiyaları da cəlb edə bilər ki, bu da kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldilməsinə imkan verir. Bu gün aşağı məhsuldarlıq Azərbaycanın kənd təsərrüfatının əsas problemlərindən biridir. Məşğul əhəlinin 40%-ə qədərinin çalışdığı bu sektor ölkə ÜDM-nun yalnız 5-6 %-ni təşkil edir.

Şəkil 4-də nəzər yetirsək 1995-2016-cı illərdə ölkə iqtisadiyyatında qeyri-neft sektoruna yatırılmış investisiyaların payında yene de sənaye sahəsi (57%)

digər sahələri dəfələrlə üstələyib.

Mənbə: ARDSK, "Azərbaycan Rəqmlərlə" statistik məlumatlarına əsasən.

Şəkil 1 1995-2016-cü illər ərzində sahələ üzrə ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektoruna yönəldilmiş birbaşa xarici investisiyalar (mln ABŞ dolları)

Birbaşa xarici investisiyaların qeyri-neft sektoruna cəlb olunması üçün aparılan investisiya müsabiqələri nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatında əhəmiyyətli mövqə qazanmış səhmdar cəmiyyətləri sırasında «European Tobacco»-Baku (ETB), «Pepsi-Cola», «Coca-Cola», «Baku Steel Company», «Baku Castel», «Qaradağ-Sement», «Azərsun Holding» şirkətlərini xüsusi qeyd etmək olar.

ETB şirkəti ölkənin qeyri-neft sektoruna xarici investisiya qoyan ən böyük qurumdur. Bu şirkət Bakı Tütün Kombinatı bazasında yaradılmış, yenidənqurma və yüksək texnoloji avadanlıqlar alınmasına milyon dollarlarla vəsait sərf etmişdir.

Modernləşdirmənin mühüm istiqaməti kimi ekoloji təmiz texnologiyaların tətbiqinə diqqət verilir. «Qaradağ-Sement»də 4 yeni təmizləyici filtr (elektriklə işləyən) quraşdırılmış, Bütün peçlərdə qaz analizatorları qoyulmuşdur. Ümumən bu səhmdar cəmiyyəti müvafiq məqsədlə 295 milyon manat vəsait xərcləmişdir.

Qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən şirkətlər ixrac yönümlü fəaliyyət proqramlarını da reallaşdırmağa nail olurlar. Belə ki, «Baku Castel» və «ETB» bu

sahədə xeyli iş görmüşlər. Digər şirkətlər də daxirli bazanın tələbatını ödəməklə yanaşı, xarici bazarlara çıxmaqdadırlar. Tütün məmulatlarının ixrac olunduğu ölkələr arasında MDB ölkələri (əsasən Orta Asiya), BƏƏ, Pakistan, İordaniya, Nigeriya, Əfqanıstan, Monqolustan və s. aiddir.

Dünyada tanınmış spirtsiz içkilər istehsal edən «Coca-Cola» və «Pepsi-Cola» şirkətlərinin məhsulları əsasən daxili bazarda istehlak olunsa da qonşu ölkələrə də göndərilir. Analoji vəziyyət əsasən pivə istehsalında ixtisaslaşan «Baku Castel» şirkətinin fəaliyyətində də müşahidə olunur.

«Baku Castel» şirkətinin pivə istehsal edən 6 müəssisəsi daxili bazarda fəaliyyət göstərir. Bu müəssisələr paytaxtdan kənarında, Salyan, Yevlax, Xaçmaz və Gəncədə yerləşir. Hazırda şirkət 1,8-2 milyon dekalitr pivə istehsal edir. Şirkətin müəssisələrinin texnoloji gücü bu həcmi 2,5-3 dəfə artırılaraq 5 milyon dekalitrə çatdırmağa imkan verir.

Ayda 30 min ton sement istehsal edən «Qaradağ Sement» ATSC ölkədə gedən geniş miqyaslı əsaslı tikinti işlərinin yüksək keyfiyyətli sementlə təminatında apancı rol oynayır. Bu şirkət daxili bazarda haqsız rəqabətin aradan qaldırılması üçün göstərdiyi bir sıra təşəbbüsləri ilə tanınmışdır.

Məsələn, «Qaradağ Sement» ATSC sement üzrə Avropa normativləri əsasında standart layihə hazırlayaraq Azərbaycanın standartlaşdırma və metrologiya üzrə dövlət qurumuna təqdim etmiş, ölkənin sement bazarında vəziyyəti işıqlandırmaq üçün KIV nümayəndələrini səfərbər etməyə çalışmışdır.

Ölkədə, xüsusilə də paytaxtda aparılan tikinti işlərində iştirak edən daxili və xarici inşaat təşkilatları «Qaradağ Sement»in məhsullarından fəal istifadə edirlər. Təqribi hesablamalara görə «Qaradağ sement» daxili bazanın 60%-ini əhatə edir.

Problemlər də az deyildir. Yüksək ixtisaslı yerli mütəxəssislərdən istifadənin vəziyyəti hələ ki, Bütün istiqamətlərdə qənaətbəxş sayıla bilməz. Xarici və yerli mütəxəssislərin əməyinin ödənilməsində müşahidə olunan fərqlər bir çox hallarda narahatlıq doğurur. Bununla belə, qeyri-neft

sektorunda fəaliyyət göstərən şirkətlərdə çalışan yerli işçilərin orta əmək haqları respublika üzrə müvafiq göstəricidən yüksəkdir.

Sosial problemlərin həllində xarici şirkətlərin göstərdikləri təşəbbüslər təqdirəlayiq olsa da, bir sıra hallarda fraqmentar xarakterlidir.

Bilavasitə istehsalla məşğul olan xarici investisiyalı müəssisələrlə yanaşı digər qurumlar da iqtisadi fəallığın dəstəklənməsində iştirak edirlər.

Bura xarici investisiyalı banklar, sığorta şirkətləri, lizinq təşkilatları aid edilə bilər. Sığorta sahəsində ABŞ, Türkiyə, İngiltərə, Rusiya, İran kapitalının iştirakı ilə yaranan xarici investisiyalı şirkətlər fəaliyyət göstərir. Sığorta bazarında mühüm mövqe qazanmış bu qurumlardan «TEMZ» sığorta qrupunu (Azərbaycan-İngiltərə), «Günay-Anadolu» şirkətini (Azərbaycan-Türkiyə), «Atəşgah» şirkətini (Azərbaycan-Rusiya), «Azər-Asiya» şirkətini (Azərbaycan-İran), «AIG Caspian Insurance Company» LTD (Azərbaycan-ABŞ), «Başak-İnam» (Azərbaycan-Türkiyə) və s. göstərmək olar.

«AON-AZƏRİ» və «Heath Lambert» (Azərbaycan-İngiltərə) sığorta brokeri təşkilatları Azərbaycanın sığorta bazarında öz mövqelərini möhkəmləndirməklə sahibkarlığın zəmanət sisteminin formalaşdırılmasında iştirak edirlər.

Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda və ayrı-ayrı istiqamətlərdə artıq öz işini qaydaya salmış xarici investisiyalı müəssisələrin, səhmdar cəmiyyətlərinin qısamüddətli fəaliyyətinin ilkin təhlili görülən işləri konkret meyarlar baxımından qiymətləndirməyə və bəzi ümumiləşdirmələr aparmağa imkan verir.

Qeyri-neft sektorunda xarici investisiyalı müəssisələr aşağıdakı funksiyaları tədricən də olsa icra etməkdədirlər. Onlar:

- ❖ ilkin kapital yığımında iştirak edir;
- ❖ tənəzzül prosesinin dayandırılması və iqtisadi canlanma meyllərinin dayanıqlı şəkil alması üçün maddi imkan rolunda çıxış edirlər;
- ❖ dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanın intensivləşdirilməsi və ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin genişləndirilməsi üçün maddi zəmin

formalaşdırılmasında öz təhvilərini verirlər;

- ❖ nəticədə sosial problemlərin həllinə xarici kapitalın səmərəli cəlb olunması əhəmiyyətli inkişafı şərtləndirir. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələr üçün xüsusən ağırlı problem olan işsizliyin aradan qaldırılmasında nəzərə çarpan müsbət dəyişikliklər baş verir;
- ❖ iqtisadi fəallığı yüksəltməklə xarici investisiyalar yerli müəssisələrin fəaliyyəti üçün istehsal və xidmət mühiti formalaşdırır;
- ❖ ekoloji problemlərin həllində investisiya imkanlarının reallaşması həlledici amilə çevrilməkdədir. Ətraf mühitin mühafizəsinə yönəldilən beynəlxalq proqramların həyata keçirilməsi, xarici kapitalla birlikdə, qabaqcıl bərpa texnologiyalarının və ekoloji mədəniyyətin təbliği get-gedə daha böyük əhəmiyyət kəsb edir;
- ❖ regional iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsində, tarazlı və ahəngdar inkişafın dəstəklənməsində, xarici kapitaldan istifadə hesabına əldə edilən irəliləyişlər daha sistemli şəkildə özünü büruzə verir;
- ❖ nəhayət, iqtisadi islahatların maddi bazasını formalaşdıran özəlləşdirmə prosesi lazımi miqyas və sürət almaqdadır və yeni təsərrüfatçılıq formalarının təşəkkülünə rəvac verir.

Azərbaycanda son illərdə qeyri-neft məhsulları ixracının artırılması istiqamətində kompleks tədbirlər həyata keçirilir. Belə tədbirlərdən biri də ölkəmizdə Xüsusi İqtisadi Zonaların yaradılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərdir. 2009-cu il 14 aprel tarixində “Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında” qanun qəbul edildi ki, bu qanun xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması və fəaliyyətinin hüquqi bazasını yaratdı. Bu Qanunun qəbulundan sonra keçən müddət ərzində ölkəmizdə bir neçə xüsusi iqtisadi zona yaradılmışdır ki, bu zonalarda yüksək rəqabət qabiliyyətli məhsullar istehsal və ixrac olunur. Hal-hazırda belə zonaların yaradılması və bu zonalara xarici investisiyaların cəlb olunması istiqamətində intensiv işlər görülür.

Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, neft sektoruna nisbətən qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaların cəlb olunması daha çətindir. Bunun üçün ilk

növbədə cəlbedici investisiya layihələri mövcud olmalı, bu sahələrə qoyulan investisiyaların təhlükəsizliyi təmin olunmalıdır. Bunun üçün xüsusi zəmanət mexanizminin yaradılması zəruridir ki, hal-hazırda ölkəmizdə bu istiqamətdə işlər görülməkdədir.

2.3. Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb olunmasının perspektivləri.

Azərbaycana xarici investisiyaların cəlb olunmasına zəruri şəraitin yaranmasında respublika parlamentində qəbul edilmiş və ölkə Prezidenti tərəfindən 1992-ci il 15 yanvar tarixində imzalanmış 57 sayılı fərmanla təsdiq edilmiş “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” qanun mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu Qanun Azərbaycan ərazisində xarici investisiya qoyuluşlarının hüquqi və iqtisadi tərəflərini tənzimləməklə xarici investorların hüquqlarının etibarlı müdafiəsinə təminat verir.

Xarici investisiyaların cəlb olunması Azərbaycanda iqtisadi inkişaf tempinin yüksəldilməsində mühüm amil kimi çıxış edir. Azərbaycan Respublikası xarici şirkətləri ölkəyə cəlb etmək üçün bir çox üstünlüklərə malikdir. Bu üstünlüklərə misal olaraq aşağıdakıları göstərmək mümkündür:

❖ Azərbaycanın əlverişli coğrafi mövqeyə malik olması ilə bərabər, burada yüksək inkişaf etmiş beynəlxalq əhəmiyyət daşıyan nəqliyyat şəbəkəsi də (hava, su yolları, dəmiryolu və quru yolları, neft və qaz kəmərləri) mövcuddur ki, bu da nəqliyyat – loqistik əməliyyatların effektiv həyata keçirilməsinə şərait yaradır.

❖ Azərbaycan güclü təbii potensiala (zəngin mineral və xammal ehtiyatlarına, məhsuldar torpaq sahələrinə, əlverişli təbii-iqlim şəraitinə, bol və ucuz əmək ehtiyatlarına və s.) malikdir.

❖ Azərbaycanda çoxlu sayda yüksək səviyyəli texniki-iqtisadi bazaya malik olan sənaye müəssisələri, istehsal sahələri və infrastruktur obyektləri mövcuddur.

❖ Azərbaycan bir sıra sahələrdə yüksək elmi potensiala və ixtisaslı kadr

ehtiyatına malikdir.

❖ Ölkədy xarici investisiyaların cəlb olunması, eləcə də bu investisiyaların mühafizəsi haqqında, xarici ticarət əlaqələrinin liberallaşdırılması və inkişafı haqqında, həmçinin, bir sıra digər normativ - hüquqi aktların qəbulu və həyata keçirilməsi üçün zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi.

❖ Ölkə sahibkrları tərəfindən xarici investorlarla birgə müəssisələrin yaradılması.

❖ Azərbaycan Respublikasının bir çox dünya ölkələri ilə dövlətlərarası iqtisadi əlaqələr haqqında müqavilələr bağlaması, mqxətəlif sahələrdə beynəlxalq müqavilə və sazişlərə qoşulması, beynəlxalq və regional iqtisadi təşkilatlara üzv olması və s.

Ölkəmizdə son illər ərzində Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında iqtisadiyyatın davamlı və rəqabətqabiliyyətli inkişafı istiqamətində çoxşaxəli iqtisadi islahatlar həyata keçirilmiş, o cümlədən regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi, iqtisadiyyatın diversifikasiyası, qeyri-neft ixracının artırılması üzrə kompleks tədbirlər görülmüş, dövlət-sahibkar münasibətlərinin daha da inkişaf etdirilməsi, biznes və investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, qeyri-neft sektorunun stimullaşdırılması, o cümlədən özəl sektora təşviq mexanizmlərinin tətbiqi, aqrar sektora dövlət qayğısının artırılması, kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsi məsələləri diqqət mərkəzində saxlanılmışdır.

2017-ci il dərin iqtisadi islahatlar və sabitləşmə ili olmuş, ölkədə makroiqtisadi sabitlik təmin edilmiş, ölkə iqtisadiyyatı yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Respublikada biznes mühitinin əlverişliyinin artırılması istiqamətində kompleks tədbirlər davam etdirilmiş, sahibkarlığın inkişafı istiqamətində səylər gücləndirilmiş, iqtisadiyyatın diversifikasiyası və regionların sosial-iqtisadi inkişafı istiqamətində kompleks tədbirlər görülmüşdür.

2017-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr

tarixli müvafiq Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın 11 əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələri çərçivəsində nəzərdə tutulan – ölkədə fiskal dayanıqlılığın təmin edilməsi, effektiv monetar siyasətin reallaşdırılması, dövlət mülkiyyətində olan müəssisələrin özəlləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi, insan kapitalının inkişaf etdirilməsi, yerli və xarici sahibkarlar üçün əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılması, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyəti üçün zəruri şəraitin yaradılması, bu subyektlərin maliyyə resurslarına asan çıxışının təmin edilməsi, yerli ixracçıların xarici bazarlara çıxışı üçün imkanların artırılması, innovasiyaların hərtərəfli təşviqi, yüksək rəqabətqabiliyyətli sənaye sektorunun yaradılması, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının zəruri avadanlıq və digər vasitələr əldə etməsi üçün şərait yaradılması, onların daxili və xarici bazarlara çıxışının daha da asanlaşdırılması, ölkə daxilində zəruri ərzaq məhsullarının istehsalını artırmaqla idxaldan asılılığın zəiflədilməsi, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, kənd yerlərində yeni iş yerlərinin yaradılması yolu ilə gənclərin şəhərlərə axınının qarşısının alınması, ölkənin tranzit potensialından tam istifadə olunmasını təmin etməklə Azərbaycan üzərindən ticarətin həcmının artırılması üçün əlverişli şəraitin yaradılması və sair istiqamətlər üzrə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icrası davam etdirilmişdir.

Dünya iqtisadiyyatında 2016-cı ilin ikinci yarımilindən başlayaraq iqtisadi artım templərində müşahidə olunan sürətlənmənin 2017-ci ildə də davam etməsi və neft ixrac edən ölkələrin neft təklifini məhdudlaşdıran razılaşmalar əldə etməsi ilə aşağı neft qiymətlərinin tədricən yüksəlməsi, ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə bağlı həyata keçirilən islahatlar Azərbaycan iqtisadiyyatına müsbət təsir göstərmişdir. İxrac gəlirlərinin əhəmiyyətli dərəcədə artması, qeyri-neft ixracının genişləndirilməsi və idxalın əvəzlənməsi istiqamətində həyata keçirilən islahatlar nəticəsində milli valyutada sabitləşmə müşahidə olunmuşdur.

Məlum olduğu kimi, xarici investisiya siyasəti ölkənin uzunmüddətli, davamlı sosial - iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün mühüm vasitələrdən

biridir. Azərbaycanda bütün sahələr üzrə investisiya qoyuluşu imkanlarını genişləndirmək və yerli və xarici sahibkarlar – potensial investorlar üçün əlverişli investisiya mühitinin yaradılması bütün investorlar üçün bərabər və azad rəqabət mühitinin formalaşdırılması və bu vəzifənin yerinə yetirilməsini təmin edəcək zəruri normativ-hüquqi bazanın yaradılması və təkmilləşdirilməsi çox mühümdür. Azərbaycan Respublikasının investisiya siyasətinin əsas məqsədlərinə aşağıdakılar daxildir:

- ❖ İnkişaf etmiş bazar münasibətləri və azad rəqabət mühitinin formalaşdırılması;
- ❖ Yüksək iqtisadi effektivliyə malik, səmərəli fəaliyyət göstərən istehsal müəssisələrinin təşkili;
- ❖ İqtisadiyyatın prioritet sahələrinin dinamik inkişafı;
- ❖ Həyata keçirilən struktur siyasətinin uğurlu olması üçün zəmin yaradılması, müasir və innovativ istehsal sahələrinin yaradılması və inkişafı;
- ❖ Uzunmüddətli dövrdə maliyyə sabitliyinin təmin olunması;
- ❖ İxrac yönümlü və idxaləvəzləyici istehsal sahələrini stimullaşdırmaqla ixracın artırılması və s.

Azərbaycanın investisiya siyasətinin bu məqsədlərinə nail olunması ölkəmizin malik olduğu güclü iqtisadi potensial fonunda tamamilə realdır. SSRİ-nin dağılmasından sonra Azərbaycana çoxsahəli sənaye miras qalmışdır. Sənayemizin istər sahə, istərsə də regional strukturunun inkişafı optimal deyil. Ancaq, onu da etiraf etmək lazımdır ki, Azərbaycan sənayesinin böyük istehsal potensialı vardır. Sənayenin lazımi səviyyədə inkişaf etməsi üçün çatışmayan xarici investisiyalar üçün əlverişli mühitin olmaması, bu sahənin lazımi səviyyədə idarə olunmamasıdır.

Strateji Yol Xəritələri ölkəmizin iqtisadi inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması, bu məqsədlə zəruri maliyyə vəsaitlərinin cəlb edilməsi, eləcə də yerli və xarici investorların fəaliyyətinə dəstək verilməsi məqsədilə müvafiq hüquqi bazanın yaradılmasını özündə əks etdirir.

Azərbaycanda özəl sektorun inkişafı proqramlarının əsas məqsədi ölkəyə

yerli və xarici investorların fəal surətdə cəlb olunmasını təmin etməklə investisiya axınını gücləndirməkdən ibarətdir. Hazırkı Strateji Yol Xəritələrində ölkə iqtisadiyyatının inkişafının təmin edilməsi üçün maliyyə resurslarının cəlb edilməsi üçün tədbirlər müəyyən edilmiş, həmçinin, investorların fəaliyyətinin dəstəklənməsi üçün onların hüquqlarının qorunması və bu istiqamətdə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Strateji Yol Xəritəsində investorların, məsələn, dövlət investisiya fondları, pensiya fondları, ianə fondları və özəl sektor investorlarının xüsusi diqqət mərkəzində saxlanması nəzərdə tutulur. Ölkəmizə investisiya qoya biləcək potensial investorların cəlb olunması üçün MDB, Yaxın Şərq, Şərqi Avropa ölkələrində və Türkiyədə fəaliyyət göstərən, ölkəmizə maraq nümayiş etdirən investorlarla əlaqələr yaradılması zəruridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu gün Azərbaycanda fəaliyyət göstərən xarici investorların çoxu investisiyaları neft sektoruna qoyur. Ancaq, qeyri neft sektorunda da kifayət qədər yüksək investisiya potensialına malik sahələr mövcuddur. Ölkəmizdə xarici investisiyaların cəlb olunması üçün potensial sahələr əsasən *yanacaq-enerji kompleksi, kənd təsərrüfatı, İKT və turizm sahələri* hesab olunur.

Yanacaq-energetika kompleksinə bir-birini qarşılıqlı cəhətdən tamamlayan neft maşınqayırması və metallurgiya sahələri daxildir. Kimya və neft-kimya sahələri xarici və yerli investorlar üçün yüksək perspektivli, cəlbedici sahələrdəndir. Ölkəmizdə bu sahələrin inkişafı üçün zəruri olan ilkin xammal kimi neft və təbii qaz kifayət qədərdir və bu istehsal sahələrinin inkişafı xarici investisiya qoyuluşları ilə daha da intensivləşə bilər. Belə investisiyalar bu sahələrin ölkənin ÜDM-nun artımına əhəmiyyətli töhfə verməsini təmin edə bilər. Azərbaycanda xarici investisiya cəlbediciliyinin prioritet kimya, metallurgiya və energetika sənaye sahələri əsasən aşağıdakılardır:

❖ İstehsalı nisbətən az enerji tələb edən, həm daxili bazarda, həm də dünya bazarında kifayət ədəd tələbin olduğu polimer materialların istehsalı;

❖ Həm daxili bazar, həm də ixrac üçün qara metallurgiya məhsullarının istehsalı;

❖ əlvan metallar və onların qırıntılarından daxili bazar və ixrac üçün son məhsul istehsalı;

❖ parfümeriya məhsullarının istehsalı;

❖ bərk məişət tullantılarından təkrar emal yolu ilə son məhsulların istehsalı;

❖ energetika avadanlıqlarının istehsalı;

❖ plastik kütləyə qabların istehsalı;

❖ kommunal təsərrüfatı üçün avadanlıqlarının istehsalı.

Bu gün maşınqayırma kompleksi istənilən sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin nəinki emal sənayesinin, eyni zamanda Bütün ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahəsinə çevrilməkdədir. Məhz onun inkişafı əməyin məhsuldarlığını və təsərrüfatın bütün sahələrinin iqtisadi səmərəliliyini şərtləndirir, dünyanın istənilən ölkəsinin elmi-texniki potensialının səviyyəsini və müdafiə qabiliyyətliliyini əks etdirir. Buna görə də Azərbaycanda maşınqayırma sənayesini dünya təcrübəsinə istinadən inkişaf etdirmək üçün xarici investisiyaların bu sektora cəlb edilməsi ölkəmiz üçün çox vacibdir. Beləliklə, Azərbaycanda maşınqayırma sənayesinə xarici investisiya yatırımları üçün potensial imkanlar əsasən aşağıdakı sahələrdə mövcuddur:

❖ dəmir yolu və metropoliten üçün vaqon və lokomotivlər istehsalı və təmiri,

❖ eskalatorların ehtiyat hissələrinin istehsalı və təmiri;

❖ avtomobil nəqliyyatı üçün ehtiyat hissələrinin istehsalı və təmiri;

❖ inşaat materialları istehsalı;

❖ tibbi təyinatlı cihaz və avadanlıqların istehsalı;

❖ məişət texnikası istehsalı.

Yüngül sənaye əksər ölkələrdə inkişaf edib. Azərbaycanda da yüngül sənaye sahəsi yetərincə inkişaf etmiş sahədir. Buna baxmayaraq yüngül sənaye, onun üçün bitki xammalı (pambıq, kətan), heyvan mənşəli xammal

(yun, ipək, xəz-dəri) və süni və sintetik liflər istehsal edən kimya sənayesi ilə sıx əlaqəli olduğundan bu sahənin inkişafına xarici investisiya yatırımları istər istəməz həm yüngül sənayenin həm də digər kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafını sürətləndirə bilər. Ona görə də dövlətin investisiya siyasətində yüngül sənayenin inkişafı ön plana çəkilir. Azərbaycanda yüngül sənayeyə xarici investisiya qoyuluşları üçün potensial sahələr əsasən aşağıdakılardır:

- ❖ pambıq və pambıq məhsullarının emalı;
- ❖ gön-dəri emalı;
- ❖ yun emalı;
- ❖ baramaçılıq –ipəkçilik müəssisələrinin yaradılması;
- ❖ yerli xammaldan istifadəyə əsaslanan toxuculuq və tikiş məhsulları istehsalı;

- ❖ əllə toxunan xalçalar;
- ❖ təbii və süni dəridən ayaqqabı istehsalı;
- ❖ ağac emalı və mebel istehsalı;
- ❖ tarixi-mədəni, milli-tətbiqi sənətkarlıq məhsullarının istehsalı;
- ❖ məhsulların qablaşdırılması üçün tara və zəruri avadanlıqlar istehsalı;

Respublikamızda emal sənayesinin əksər sahələrinin inkişafı üçün kifayət qədər müvafiq kənd təsərrüfatı xammalı bazası mövcuddur. Bundan başqa, bu xammal ehtiyatlarına və onların emalına istiqamətlənmiş istehsal sahələrinin çoxu gəlirli sayılır və yaxud ən azı öz xərcini çıxarır. Azərbaycanda aqrar sektorun maddi texniki bazasının yaradılmasında potensial sahələr vardır ki, onlarda öz növbəsində həm xarici investisiya, həm də daxili investisiyalar hesabına reallaşdırıla bilər. Xarici investisiyalar hesabına yaradılma imkanı olan maddi-texniki bazanın komponentləri əsasən aşağıdakılardır:

- ❖ kənd təsərrüfatı məhsullarının uzunmüddətli qorunub saxlanması üçün regionlarda soyuducu kameralar, anbarlar tikilib quraşdırılması ilə əlaqədar layihələr;

- ❖ kənd təsərrüfatı texnikasının, onların ehtiyat hissələrinin, gübrələrin, bitkilərin zərərvericilərdən mühafizəsi vasitələrinin istehsalı;

❖ baytarlıq preparatları istehsalı;

❖ heyvandarlıq və quşçuluq sahələrinin tələbatını ödəmək üçün müasir tipli yem istehsalı müəssisələrinin tikilib quraşdırılması və məhsul istehsalı;

❖ un dəyirmanlarının tikintisi.

Qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycanda emal sənayesini kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təmin etmək üçün aqrar sahənin əksər növlərinə xarici investisiyaların cəlbi ölkəmiz üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, xarici investisiyaların ölkəmizdə reallaşdırılması respublikamızda həm maddi-texniki bazanın yaradılmasında, həm xarici ölkələrin kənd təsərrüfatı təcrübələrinin öyrənilməsində və həm də emal sənayesini xammalla təmin etmək üçün çox vacibdir. Kənd təsərrüfatının bitkiçilik sahəsinə xarici investisiyaların yatırılması üçün lazım olan Bütün şərait (əlverişli iqlim şəraiti, bol və ucuz işçi qüvvəsi, mənbit torpaq sahələri və s.) ölkəmizdə mövcuddur. Azərbaycan Respublikası ərazisində xarici investisiya üçün potensial bitkiçilik növləri əsasən aşağıdakılardır:

❖ pambıqçılıq;

❖ üzümçülük;

❖ şəkər çuğunduru;

❖ tütünçülük;

❖ taxılçılıq;

❖ toxumçuluq, tingçilik təsərrüfatlarının yaradılması;

❖ tərəvəzçilik və bostançılıq;

❖ çayçılıq;

❖ yağlı bitkilər, o cümlədən, zeytunçuluq, günəbaxan;

❖ ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı;

❖ müasir, intensiv tipli bağçılıq təsərrüfatlarının yaradılması.

O cümlədən ölkəmizdə kənd təsərrüfatının heyvandarlıq sahəsinin də imkanları böyükdür. Heyvandarlığın inkişafı üçün tələb olunan Bütün təbii şəraitin (geniş otlaq sahələrinin olması, yem bazasının mövcudluğu və s.) olması bu sahəyə xarici investorların diqqətini cəlb edir. Xarici

investisiyaların heyvandarlıq sektorunda perspektiv imkanları əsasən aşağıdakı sahələr üzrə reallaşdırılması məqsədəuyğundur:

- ❖ cins heyvanların yetişdirilməsi üçün təsərrüfatlar;
- ❖ quşçuluq, damazlıq quşçuluq təsərrüfatları;
- ❖ arıçılıq;
- ❖ balıqçılıq;
- ❖ damazlıq və ətlik-südlük iribuynuzlu heyvandarlıq təsərrüfatları.

Son illər ölkəmizdə rabitə və informasiya texnologiyaları sahəsi də yüksək sürətlə inkişaf etməkdədir. XXI əsrdə ölkədə sosial-iqtisadi inkişafın yüksək səviyyəsinin təmin edilməsi informasiya iqtisadiyyatına keçid, elektron hökumətin formalaşdırılması və intellektual potensialın, insan kapitalının inkişafı üçün zəruri şərtlərdən birinə çevrilmişdir. Bundan başqa, ölkədə rabitə və informasiya texnologiyalarını yüksək inkişaf etdirməklə ölkədə hərtərəfli tərəqqiyə nail olmaq, xüsusilə də informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə Milli Strategiyanı reallaşdırmaq qarşısındakı illərdə prioritet inkişaf istiqamətlərindəndir. Bu sahədə mövcud olan potensialdan səmərəli istifadə etməklə sahənin inkişaf etdirilməsi, bu sektorun təşkilatı - hüquqi, texniki, kadr nöqtəyi nəzərindən modernləşdirilməsi, İKT sahəsinə xarici investisiyaların cəlb olunması və sahibkarlığın stimullaşdırılması yolu ilə ölkəmizdə informasiya cəmiyyətinə keçidin təmin olunmasına yönəlmiş çeşidli tədbirlərin reallaşdırılması nəzərdə tutulur. İKT sektorunda investisiyalar üçün potensial sahələrə aşağıdakıları göstərmək olar:

- ❖ Azərbaycanın telekommunikasiya peykinin orbitə çıxarılması ilə kosmik sənayenin inkişaf etdirilməsi yönündə dövlət - özəl sektor əməkdaşlığına xarici investorların da cəlb olunması;
- ❖ İKT məhsullarının istehsalı;
- ❖ rəqəmsal yayım və qəbuledici funksiyalı avadanlıqlar istehsalı;
- ❖ kompüterlər və proqram təminatı sahəsi;
- ❖ yüksək texnologiyalara əsaslanan informasiya sahələri.

Məlum olduğu kimi, **turizm** - dünya iqtisadiyyatında ən gəlirli sahələrdən biridir. Bu sahədə araşdırmalar göstərir ki, turizm sahəsində ixtisaslaşan ölkələr hər il turizmdən milyardlarla dollar gəlir götürürlər. Azərbaycanda da turizmin inkişafı üçün böyük potensial mövcuddur və son illər bu sahənin inkişafı üçün xeyli işlər görülüb. Son bir neçə ildə bu sahədə həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində ölkəmizə gələn turistlərin sayı intensiv artmaqdadır. Artan turist axınının təmin olunması üçün çoxlu yeni mehmanxanalar, otellər tikilir. Turizm zonaları sayılan Quba, Nabran, Şamaxı, Qəbələ, Şəki, Qax və s. zonalarda son illər xeyli işlər görülüb, turistlərin qarşılınması üçün şərait yaradılıb. Statistik məlumatlarda da göstərilir ki, sözügedən rayonlara istirahətə gedənlərin sayı durmadan artır. Xarici investisiyaları cəlb etmək üçün Azərbaycanın prioritet turizm növləri əsasən aşağıdakılardır:

- ❖ dağ idman turizm növlərinin inkişafı;
- ❖ rekreasion turizmin inkişafı;
- ❖ sanator kurort müalicə istirahət mərkəzləri;
- ❖ regionlarda mehmanxana və motellər.

Ənənəvi enerji mənbəyi hesab olunan karbohidrogen ehtiyatlarının məhdudluğu və bu ehtiyatlardan istifadənin ətraf mühiti çirkləndirməsinin qarşısının alınması zərurəti bütün dünyada alternativ enerji mənbələri hesabına istehsal olunan enerjinin həcminin artırılmasını zəruri edir. Dünya da bu sahədə müsbət təcrübə mövcuddur və bir çox ölkələrdə ildən-ilə günəş, külək və digər ekoloji təmiz və bərpa olunan enerji mənbələri geniş istifadə olunur. Azərbaycanın mövcud əlverişli təbii şəraiti kifayət qədər alternativ və bərpa olunan enerji istehsal etməyə imkan verir. Lakin bu potensialdan hələlik effektiv istifadə olunmur. Ona görə də dünya təcrübəsindən istifadə etməklə ölkəmizdə mövcud olan alternativ və bərpa olunan enerji mənbələri hesabına yeni enerji güclərinin yaradılmasını təmin etmək üçün xarici investisiyaların cəlb edilməsinə ehtiyac yaranır. Azərbaycanda xarici investisiyalar üçün potensial investisiya obyektləri aşağıdakılardır:

- ❖ külək enerjisi hesabına elektrik enerjisi istehsalı;

- ❖ günəş enerjisindən elektrik enerjisi istehsalı;
- ❖ kiçik su elektrik stansiyaları;
- ❖ geotermal enerji istehsalı.

Nəhayət, ölkəmizdə əlverişli şərtlərlə xarici investisiyaların cəlb edilməsinin aşağıdakı perspektivləri mövcuddur:

- infrastrukturun inkişafına optimal yanaşmanın təmin edilməsi;
- idxaləvəzləyici əmtəələrin istehsalı üçün əlverişli iqtisadi və institusional mühitin yaradılması;
- investisiyaların ölkənin əmək resurslarının artıqlığının mövcud olduğu regionlara yönəldilməsi;
- ixrac potensialının artırılması üçün tədbirlər kompleksinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi.

Deyilənləri ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, milli iqtisadiyyatın hərtərəfli inkişafında xarici investisiyaların rolu danılmazdır. Xarici investisiyaların cəlb olunması və onlardan səmərəli istifadə olunması hər bir dövlətin siyasətinin prioritet vəzifəsidir ki, bu bizim respublikamıza da aiddir. Xüsusən xarici investisiyaların cəlb edilməsi hər bir ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatı ilə inteqrasiyasını daha da dayanıqlı və uzun ümürlü edir. Bu proses digər iqtisadi proseslərdən, xüsusi ilə də xarici ticarətdən üstün hesab edilir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Keçən əsrin son onilliyində dünyada baş vermiş danılmaz siyasi və iqtisadi dəyişikliklər ölkəmizə də öz təsirini göstərmişdir. Ölkəmiz öz istiqlaliyyətinə qovuşmuş, BMT, Dünya Bankı, BVF, MDB, QDİƏT və s. bu kimi iqtisadi və siyasi beynəlxalq təşkilatlara üzv olmuş, öz müstəqil siyasətini həyata keçirməyə başlamış və dünya ölkələri ilə bir çox sahələrdə əlaqələr qurmuşdur.

Ölkəmizdə həyata keçirilmiş iqtisadi islahatların artması və baş verən iqtisadi dəyişikliklər xarici investisiyalara olan tələbi artırmışdır. Statistik göstəricilərdən də görüldüyü kimi, xarici investisiyalar iqtisadiyyatımız üçün bir “donor” rolu kimi çıxış etmişdir. Buna baxmayaraq xarici investisiyaların cəlb edilməsi mövcud problemlərin həllinə çatmaq məqsədi kimi yox, vasitə kimi qəbul eləmək lazımdır. Səbəb odur ki, bu amil dövlətin xarici borcalmalarının artmasına səbəb olur. Bu da ÜDM üçün iri rəqəmdir və nəticədə çox ciddi narahatlıq doğura bilər.

Bağlanmış neft kontraktları Azərbaycanın iqtisadi inkişafına bir çox sayda müsbət təsirlərlə nəticələnə bilər. Onlar ölkəmizin elə suveren dövlət kimi tanınmasına kömək ola bilər ki, bununla da uzunmüddətli iqtisadi müqavilələr bağlamaq mümkündür. Azərbaycan həm də müasir neftçixarma və nəqliyyat texnologiyalarını da cəlb olunmasından faydalana bilər. Hazırda neft və qaz sahəsində xidmət edən təzə infrastruktur yaranıb ki, bu da məşğulluğu stimullaşdırır.

Xarici investisiyaların cəlb olunması və təşviq olunması istiqamətindəki siyasət daha da inkişaf edilməlidir. Çünki, Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün potensial investisiya sahələri müəyyən olunmalı və xarici investisiyaları da o sahələrə məqsədə uyğun və səmərəli şəkildə yönləndirmək lazımdır. Bütün bu işlərin həyata keçirilməsi dövlətin investisiya siyasətinin daha da inkişafını və

təkmilləşdirilməsinin tələb edir.

Nəticə olaraq təqdim olunan buraxılış işinin nəticələrini aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik:

- ❖ Bazar iqtisadiyyatında islahatların davamlı inkişafı və bazar sisteminin dayanıqlılığını xarici investisiyaların təşviqindən bilavasitə asılıdır.
- ❖ Son zamanlarda makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasında və dünya bazarında azad iqtisadi inteqrasiya münasibətlərinin formalaşmasında aparılan investisiya siyasəti vacib rol oynamışdır.
- ❖ Aparılan təhlillər sübut edir ki, hazırda dövlətin iqtisadi inkişafa yönəltdiyi investisiyaların miqyası xeyli məhdudlaşmış, fərdi və xarici investisiyaların kəmiyyəti isə artmışdır. Lakin dövlətin investisiya proseslərindəki iştirakı funksiyasında ciddi dəyişikliklər baş vermişdir. Bu da dövlətin milli iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsi prosesində mülkiyyətçi kimi deyil, investisiya prosesinin tənzimləyicisi kimi iştirak etməsidir.
- ❖ Investisiya artımı ilə gəlirlərin sonrakı artımı arasındakı nisbəti müəyyənləşdirməklə xarici investisiyaların iqtisadi inkişafda və milli iqtisadiyyatın formalaşmasında rolunu müəyyənləşdirmək mümkündür.
- ❖ Azərbaycan Respublikasında xarici investisiyaların cəlb edilməsi prosesində neft sektorunun və xüsusilə də, bu sahədə bağlanmış olan “Əsrin Müqaviləsi”nin rolu hədsiz dərəcədə böyükdür.
- ❖ Azərbaycan iqtisadiyyatının xarici investisiya qoyuluşundakı yüksək göstəriciləri bazar iqtisadiyyatının müqayisəli üstünlükləri ilə izah oluna bilər. Azərbaycanda xarici investisiyaların cəlb edən aşağıdakı ümumi xüsusiyyətlər mövcuddur:
 - Zəngin təbii ehtiyatların, xüsusilə də, neft-qaz yataqlarının mövcudluğu;
 - Ucuz və ixtisaslı işçi qüvvəsi;
 - Bazarın uzunmüddətli potensialı;
 - Regional coğrafi mövqeyi;
 - Əlverişli investisiya mühiti və s.

- ❖ Azərbaycanca neft sektoru ilə yanaşı qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirmək və bu sahəyə xarici investisiyaların cəlb olunması istiqamətində məqsədyönlü siyasət aparılır. Bu siyasət Azərbaycanda regionların sosial-iqtisadi inkişafına da birbaşa olaraq təsir göstərir.
- ❖ Azərbaycan Respublikasının aidiyyəti qurumları tərəfindən ölkədə olan potensial investisiya sahələri müəyyənləşdirilir və onların cəlbi istiqamətində işlər görülür.

Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb olunması həm xarici iqtisadi siyasətin yenidən formalaşdırılmasının və eləcə də ölkədə mövcud olan tam bir iqtisadi sistemin – köklü iqtisadi islahatların, effektiv struktur islahatlarının həyata keçirilməsinin əsas istiqamətlərini təşkil edir.

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT SIYAHISI

1. Şəkərəliyeva Z. A. “Keçid iqtisadiyyatında xarici investisiya qoyuluşunun zəruriliyi və onun nəzəri aspektləri.” Bakı 2003
2. İbrahimov F.M. “Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyalar və onun milli iqtisadiyyatın dirçəlməsində rolu”.Bakı 2007
3. Əliyev A. L. “Azərbaycan sənayesində xarici və daxili investisiyalardan səmərəli istifadə problemləri”. Bakı 2004
4. Məmmədov İ.S. “Azərbaycan sənayesində investisiya fəaliyyəti və onun təkmilləşdirilməsi”. Bakı 2005
5. Natiq Sabiroğlu – Qloballaşma və Xarici İnvestisiyalar. Bakı, 2006
6. Zeynalov V.Z. Azərbaycanca İnvestisiya siyasəti. Bakı 2012
7. Hacıyev Ş., Dünya iqtisadiyyatının tarixi. Bakı 2012
8. Osman Nuri Aras. Azərbaycanın Hazar ekonomisi və stratejisi. İstanbul, Der yayınları.
9. Şükürov N. İnvestisiya mühiti və onun formalaşmasına təsir edən başlıca amillər // İqtisadiyyat və audit, 2008, №1, s.10-14.
10. J.Hirshleifer. Investment Decision under Uncertainty: Choice-Theoretic Approaches. «Quarterly Journal of Economics»
11. Fisher I. The nature of capital and income. The Macmillan Company, 1906, 427 p.
12. Investment Climate Statement Azerbaijan. BUREAU OF ECONOMIC, ENERGY AND BUSINESS AFFAIRS OF U.S. DEPARTMENT OF STATE. 2009
13. World Investment Report 2016. New York and Geneva, 2017
14. Yogesh Maheshwari. Investment Managment 2008
15. “Əsrin Müqaviləsi” 20 sentyabr 1994
16. “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı 15 yanvar 1992
17. “İnvestisiya fəaliyyətinin qorunması haqqında” Azərbaycan

Respublikasının Qanunu. Bakı 13 yanvar 1995

18. Abbasov Ç.A., Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya yolları. Bakı 2005

19. İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin rəsmi internet saytı
(www.economy.gov.az).

20. Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi internet saytı (www.azstat.org).

21. Azərbaycanın sənaye portalı- <http://www.senaye.gov.az/>

22. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi

23. www.azerbaijans.com

24. www.oilfund.az

25. İqtisadi inkişaf konsepsiyası:
www.economy.gov.az/media/pdf/inkishaf-konsepsiya-2020.pdf

26. www.ikisahil.com